

1340

Дружбѣ

и дружбѣ и дружбѣ

и дружбѣ и дружбѣ

1

1340

15545

01 JUL 2000

Ե. ՅՐԱՆԳԵԱՆ

Ֆ. ՆԻՑՁԷ

ՆԻՆԱ

ՓԻԼԻՍՕՓԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

(Նիցշեի պատկերով).

«Գերմարզն է երկրի իմաստը».

Զարսպուստ,

Տպարան «ՀԵՐԱԼԴ» ԹԻՖԼԻՍ, Թիմոն փող. № 8.

1910

Իրոք տպագրված

8-85

Ե. Ֆրանգեան

Handwritten signature or initials.

Յ. Ն Ի Յ Շ Է

և. Գրա

ՓԻԼԻՍՈՓԱՑՈՒԹԻՒՆԸ

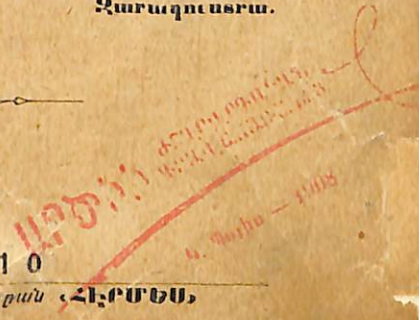
Նրա մահւան 10-եակի առիթով
1900—1910

«Գերմարդն է երկրի իմաստը»
Զարագուստա.

1910

Երևանի քաղաքի տպագրան (Հ.Բ.Մ.Ս.)

8 8 SEP 2013

1340

6701-87

ԳՆԵՐ

ԻՑԾԻԻ ԿԵԱՆՔԻՑ

6701-87

ԳՐԱԿԱՆ ՈՒԹԻՒՆ

1. A. Riehl, Fr. Nietzsche, der Künstler und der Denker.
2. H. Vaihinger, Nietzsche als Philosoph.
3. G. Simmel, Schopenhauer und Nietzsche.
4. Th. Ziegler, Fr. Nietzsche.
5. O. Stok, Fr. Nietzsche, der Philosoph und der Prophet.
6. A. Drews, Nietzsche's Philosophie.
7. Lichtenberger, die Philosophie Nietzsche's.
8. Hans Belart, Nietzsche's Ethik.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1

- I. Գծեր Նիցշեի կեանքից
- II. Նիցշեի փիլիսոփայութեան երեք շրջանները
- III. Բոլոր արժէքների վերագնահատումը
- IV. Գերմարդը և նրա թէօրիւն
- V. Յաւիտենական դարձը

Բոլորում է Նիցշեի՝ կեանքը երկող այդ աննման երդչի՝ մահւան 10-ամեակը:

Ո՞վ չի ճանաչում Նիցշեին, այդ ուշադրաւ և հետաքրքրական դէմքին, այդ խիզախ ըմբոստ ոգուն:

Նա մի ժամանակ, շատ մօտիկ անցեալում իր վրա էր բեռնել մարդկութեան լաւագոյն ուշադրութիւնը: Նա չէր կարդացում, այլ լսանում էր, նրան անգիր էին անում:

Այդպէս էր զրութիւնը: Այսպէս է և այժմ, թէև, իհարկէ, ոչ այն չափով: Նա միշտ էլ կկարդացի, միշտ էլ թարմ կմնայ: Նա երգում է յաւիտենական կեանքը՝ գեղեցիկ, ուժեղ և վսեմ:

Նիցշեն նոր հօրիզոններ, նոր հեռանկարներ է բանում մարդու մտքի առաջ: Եւ մարդը՝ ծարաւի նոր մտքերի, նոր իդէալի և աշխարհայեացքի՝ հեղին վազում է դէպի այդ նոր հօրիզոնները:

Եւ մարդկային խուզարկու և վերլուծող միտքը, որը յաւէտ որոնում է, յաւէտ պըր-պըրում է, պահ մի դադար է առնում մի կէ-տի վրա և էլի շարունակում իր որոնումները ճամբան:

• Այդպէս է ճշմարտութեան ծարաւի միտքը:

Նիցշէն տալիս է այդ որոնումների համար հանգչելու կայան. և մարդու միտքը կանգ է առնում, փարում Նիցշէին և փորձում յագե-նալ, իր հոգու ծարաւը կոտրել: Եւ երկար ժամանակ նրա հիւթը ծծում և բաւարարում էր: Նոյնը շարունակում է և այժմ:

Բայց հետազոտող և որոնող միտքը ին-ռաջ է գիմում, նոր ճշմարտութիւնների ետ-ւից, նոր կայաններ փնտրելու...

Նիցշէն կարճ, շատ կարճ միջոցում ստացա-անօրինակ հռչակ և անուն: Նիցշէին այժմ կարելի է վստահութեամբ համարել ամենատարածած, ժողովրդական և կարդացւող գրողներից և փի-լիսօփաներից մէկը: Այժմ հսկայական և խիստ հարուստ գրականութիւն կայ նրա շուրջը՝ բոլոր եւրոպական լեզուներով: Այժմ նա լուսաբան-ւած է շատ կողմերից և շատ տեսակէտներով:

Այդ երևոյթը, Նիցշէի անօրինակ յաղ-թանակը շատ հասկանալի և բնական է. նա ներբողում, անգամաստւածացնում է կեան-քը: • Կեանքը քարիքներից գերագոյնն է:

Պէտք է փարել կեանքի յաւիտենական իդէալին. Նիցշէն քարոզում է ոչ միայն չժխտել կեանքը՝ հակառակ պեսսիմիզմի փիլիսօփային, Ծօպէն-հաուէրին, իր մեծ ուսուցչին: Ոչ, այդքանը շատ քիչ է: Նա քարոզում է կուել նրա բարձ-րացման, ծաղկման և աղնւացման համար:

Եւ Նիցշէն դառաւ եզակի, աննման մար-տիկը կեանքի բարձրացման: Նա դառաւ կեանքի փիլիսօփան:

Ահա այստեղ պէտք է որոնել Նիցշէի մե-ծութիւնը, նրա արժէքը:

Եւ հէնց այս տեսակէտից մենք կ'մօտե-նանք նրա նկարագրի և մանաւանդ փիլիսօ-փայութեան, աւելի ճիշտ, կենսափիլիսօփա-յութեան վերլուծմանը:

II

Բայց ո՞վ էր Նիցշէն:

Տանք մի քանի կենսագրական տեղե-կութիւններ, յենւելով նրա ինքնակենսագրու-թեան վրա:

Նիցշէն բողոքական քահանայի որդի էր: Նա ծնւել է 1844 թ. հոկտեմբերի 15-ին, «պա-տեւազմի դաշտում» Լիւցերնի մօտ, Ռօկկնում (Սաքսօնիա): Նիցշէն, դեռ 5 տարեկան, կորց-նում է հօրը և նրա հոգսն ամբողջապէս բնի-

նում է մօր վրա: Հօր կողմից Նիցշեն ունի լեհական ծագում. նրա նախահայրերը եղել են լեհ ազնւականներ. ուրեմն հիմք կայ նրան լեհ ընդունելու: «Ինձ շատ անգամ, մանաւանդ Գերմանիայից դուրս, լեհ են ընդունել», նկատում է Նիցշեն: Բայց մօր կողմից նա ունեցել է զուտ գերմանական ծագում:

Նիցշեն իր գիմնադրական կրթութիւնը ստանում է Սաքսօնիայում: Նա «պատիւ է ունեցել», ինչպէս ինքն է առանձնապէս շեշտում, աշակերտ լինելու Շուլպֆօրտի օրինակելի միջնակարգ դպրոցում, որտեղից դուրս են եկել շատ յայտնի մտածողներ, ինչպէս փիլիսօփաներ՝ Փիխտէ և Շլէգել, պատմաբան Ռանկէ և այլն, որոնք շատ մեծ դեր են խաղացել գերմանական, ինչպէս և համաշխարհային մտքի աշխարհում:

Նա աւարտում է միջնակարգ կրթութիւնը 1864 թւին և ապա ուսանում է նախ Բադելի, իսկ յետոյ Լայպցիգի համալսարանում լեզւաբանութիւն:

Հէնց սկզբից կեանքը նրան ժպտում է. նա ունենում է իր տաղանդը՝ գնահատող պրօֆէսորներ, որոնք նրան առաջ են քաշում և ասպարէզ տալիս գործելու:

Ահա 1869 թւին երիտասարդ Նիցշեն հագիւ լրացրած 25 տարին, գեռ պրօֆէ-

րութեան քննութիւն չընճած, հրաւիրւում է Բադել լեզւաբանութեան պրօֆէսոր: Եւ այդ տեղի է ունենում հռչակաւոր լեզւաբան Ռիտշլի յանձնարարութեամբ, որը շատ գնահատում էր Նիցշէին և խնամոտ ուշադրութիւն դարձնում նրա վրա: Այդպիսի մարդիկ այն ժամանակ կաղմում էին բոլոր համալսարանների պարծանքը:

Նիցշեն գեռ դօկտօր չէր, երբ պաշտօնի հրաւիրւեց, բայց Լայպցիգի համալսարանը տալիս է Նիցշէին դօկտօրութեան աստիճանը առանց պահանջող քննութեան, մինչև իսկ առանց գրաւոր աշխատանքի, զիսկրտացիայի: Երիտասարդ Նիցշեն, գեռ 27 տարեկան, համարւում էր օրգինար պրօֆէսոր:

Նիցշեն 10 տարի, 1869—1879 թ. վարում է պրօֆէսորի պաշտօնը Բադելում: Նա ստիպւած է լինում հրաժարել գերմանական հպատակութիւնից, որովհետեւ յաճախ կանչւելով զինւորական ծառայութեան (նա սպայ էր), խանգարւում էին նրա համալսարանական աշխատանքները: Նկատենք, որ նա մասնակցել է նաև ֆրանս-պրուսական պատերազմին:

1876 թւից սկսում է նրա առողջութիւնը վատանալ: Անսովոր ուժեղ և յամառ զըլխացաւը սպառում է նրան: Ենթադրւում էր, որ դա հոգեկան զրութեան խանգար-

ման նշան է. բայց դա հերքում է Նիցշեն:

«Եւ չեմ ունեցել երբ և իցէ որեւէ սիմպ-
տոմ հոգեկան խանգարման, անգամ տենդա-
յին գրութեան, ոչ էլ ուշաթափութեան: Իմ
զարկերակը խփում էր Նապօլէօն Ա-ի պուլ-
սի պէս դանդաղ (≈ 60)»: Արդէն այդ
ժամանակ լուր էր տարածւած, որ Նից-
շէի հիւանդութիւնը շատ հեռու է գնացել,
որ նա խելագարւած է և խելագարների տու-
նը տարւած: Վերջին հնթադրութիւնը չէր հա-
մապատասխանում իրականութեանը: Այդ ժա-
մանակ նա դեռ շատ բարձր էր հոգեպէս, դեռ
աճող հիւանդութիւնը իր աւերիչ, քայքայիչ
դերը չէր խաղացել, դեռ ոչինչ լաւ բան նրա
հոգում չէր աղճատւել: Նա, ընդհակառակը,
խորունկ ապրումների, հոգեկան ամենազօրեղ
և ուժգին թոխչքների շրջանումն էր: «Իմ հո-
գին հասունութեան ամենաբարձր աստիճա-
նին հասաւ հէնց այդ սարսափելի ժամանա-
կում, ասում է Նիցշեն: Ապացոյց—ահա «Mor-
genröte», որը գրւած է 1881 թւի ձմեռը»: Այս
գիրքը նա անւանում է իր համար ամե-
նաճիշտ «ուժաշափը»: Նա այդ գիրքը գրել է
իր ուժերի և առողջութեան մինիմումի միջոցին:

Նիցշէի առողջութիւնը 1882 թւից սկը-
սած դէպի լաւն էր գնում, բայց դանդաղ,
իսկ հոգու խանգարման նշաններ դեռ չկային:

Նիցշեն դեռ 1879 թւին ստիպւած է լինում
թողնել պրօֆէսսօրութեան պաշտօնը:

Այնուհետեւ սկսում է նրա կեանքի պաու-
զան, հանգստի շրջանը:

Բայց նրա հիւանդութիւնը, որը բա-
ւականին երկար ժամանակ մեղմացել էր,
միշտ էլ դէպի լաւը գնալով, յանկարծ նորոգ-
ւեց, ուժեղացաւ, այս անգամ արդէն կործա-
նիչ ընոյթով: Եւ ահա 1889 թւին վերջապէս
խեղաթիւրւեց, աղճատւեց նրա հարուստ հո-
գին. ուղեղի դաժան հարւածը ոչնչացրեց Նից-
շէի հոգու գեղեցիկ ներդաշնակութիւնը:

Այժմ մեր առաջ է Նիցշէի, այն փար-
թամ, կենսալից, վեհօրէն ապրող հոգու ան-
կենդան, սառն, աղճատւած, անգամ սպանիչ
պատկերը:

Նիցշեն խելագար էր:

Այն անսովոր մտաւոր լարածութիւնը
և աշխատանքը, այն խորունկ և ցաւաղին ապ-
րումները, որ կրում էր Նիցշեն, այն անօրինակ
քննադատական ունակութիւնը, բնական ձիր-
քը, որը նա ամբողջապէս գործադրում էր,
քը, որը նա ամբողջապէս գործադրում էր,
մարդ էր, որ նա արիւնով, իր ամբողջ էութեամբ
էր գրում—ահա այս բոլորը նախագուշակում
էին այդ ծանր բոլքն, նրա հոգու պայթումը:

Այդ օրից արդէն Նիցշեն մեռած էր մըտ-

քի աշխարհի համար: Այն վեհ հոգու, գերագոյն իդէալներ ընդգրկող և փայփայող սրտի միայն մի ցաւալի աղճատումն էր մնացել:

Ահա այդպիսի տրագիկմով է վերջանում այդ մեծ հոգու, կեանքի բարձրացման և ծաղկման համար գերազանցօրէն պայքարողի գոյութիւնը: Այդ վախճանը նրա համար ճակատագրական էր, անխուսափելի և անպայման: Այդ էլ աւելի պարզ և համոզիչ կդառնայ, երբ մենք կծանօթանանք մանրամասնօրէն նրա ապրումների, նրա հոգու ելիէշների, նրա մըտորումների և իդէալների հետ:

Հիւանդ, խելագար Նիցշէն սկզբում խընամուծ էր մօր մօտ, Համբուրգում, իսկ մօր մահից յետոյ ապրում էր իր քրոջ, Էլիզաբէթ Ֆերստեր—Նիցշէի մօտ՝ Վայմարում, և երկար ժամանակ տառապելով հիւանդութեան ճիրաններում, վերջապէս մեռաւ 1900 թւի օգոստոսի 25-ին, Գէօթէ-Շիլլերի սիրած այդ գեղեցիկ վայրում՝ Վայմարում:

Բայց շարունակենք տալ էական, բնորոշ գծեր Նիցշէի կեանքից:

III

Նիցշէն պատկանում է այն զրաւիչ մտածողների բանակին, որոնք անկեղծ, հարազատ

620/187 և ամբողջական թելադրութիւնն են ներկայացնում իրենց ապրումների և մտածումների: Նրանք ընդունակութիւն չունեն կեղծելու: Եւ Նիցշէն գրում էր իր ամբողջ էութեամբ, նեարդերի բովանդակ ուժով և համոզմունքի անօրինակ խորութեամբ: Այսպէս է Նիցշէն: Նրա ամեն մի տողի մէջ, ամեն մի ափօրիզմում գրած է նրա հոգու մի մասը, անգամ նրա էութիւնն ամբողջապէս: Ամեն մի տող գրելիս ասես մի բան էր պոկւում նրա հոգուց, նրա էութիւնից:

Նիցշէն արիւնի գրող է նա զրշի մարդ չէ: Նրա ճշմարտութիւնները, ինչպէս ինքն է արտայայտում, արիւնոտ ճշմարտութիւններ են: «Բոլոր գրածքներից ես սիրում եմ միայն այն, ինչ գրած է սեփական արիւնով: Գրի՛ր այն, ինչ գրած է սեփական արիւնով: Գրի՛ր արիւնով և դու գիտես, որ արիւնը հոգի է: Գրի՛ր չէ ըմբռնել ուրիշի արիւնը: Ես ասում եմ ընթերցողներին, որոնք կարդում են բան չունենալու պատճառով: Ով ճանաչում է ընթերցողին, նա ոչինչ չի անի նրա համար» (Also sp. Sarath. «Ընթերցանութեան մասին»):

Նա անսովոր տիպ էր, հոգու տեմպը ուժեղ, նրա ներսը կատարեղ յուզմունքները պորթկումներով և գեղեցիկ ընդվզումներով: Նրա զգալաչափը և ապրիլակերպը տարբեր էր:

Այսպէս էր Նիցշէն, արիւնոտ ճշմարտութիւններից խօսողը: Եւ նա պայթում է այդ բոլորից և հասնում խելագարութեան:

Եւ գլխաւորապէս նրա կեանքի այդ տրագիկ կողմի անմիջական, ինչպէս և բնական, արդիւնքը պիտի համարել աֆօրիզմներով զրելը: Դա արհեստական ձևով ձեռք բերած չէ, այլ նրա բնութեան, նրա էութեան բնական հետեանքը: Կեանքի տրագիկումը, ընդհատումներով շարունակւող հիւանդութիւնը, գիտական և սիստեմատիկ աշխատանքի համար պահանջւող անհրաժեշտ հոգու՝ անդորրութեան բացակայութիւնը, լարած աշխատանքը, հոգու անօրինակ թռիչքները և ապրումները՝ ահա այն պայմանները, որ ստիպում, աւելի ճիշտ, մղում են նրան դէպի աֆօրիզմի զրելում ձեւը. և նրա բոլոր աշխատութիւնները, մանաւանդ նրա կեանքի վերջին շրջանի արտադրութիւնները, կրում են գերազանցօրէն այդ զրելածեւը:

Նա գրում է սեղմ, հակիրճ, առանց աւելորդ բառանութիւնների: Հարուստ, իմաստալից և բազմաբովանդակ մտքերը գիտէ դնել սեղմ և գեղեցիկ արտայայտութեան, մի փոքրիկ հատւածի մէջ: Կատարել է ժամանակի և ոյժի մաքսիմում չափի խնայողութիւն: Եւ նրա աֆօրիզմ-

ները պարզ են, գեղեցիկ՝ իրենց պարզութեան մէջ, շեշտւած և ուժեղ:

Եւ հետեւելով իր ներքին այդ բնական մղումին և թելադրութեանը, նա ստեղծում է մի նոր, ուրոյն ոճ, մի նոր ձև, անպամ ինքնատիպ լեզու, ուրոյն, միայն իրեն յատուկ արտայայտութիւններով և լեզական ճոխութիւններով: Նիցշէն խօսում է այլաբանօրէն և սիմբոլներով, նշանակներով: Ի՞նչը Զարադուստրան, Նիցշէի այդ գերմարդը, մի սիմբոլ է՝ փառահեղ, վսեմ: Նա իր հոգուն, նիցշէական հոգուն համապատասխան արտայայտութիւններ և խօսքեր է ստեղծում, և այսպիսով իր ստեղծագործութիւնը՝ արտաքին ձևի տեսակէտից՝ հասցնում է կատարելութեան: Նա գնում է իսկապէս գերմանական նոր լեզու սկիզբը, ստեղծում է նոր պրօզա: Նիցշէն աննման է այդ տեսակէտից գերմանական գրականութեան մէջ: Այդ գրականութիւնը դեռ չի ծնել նրա գերազանցը: Ոճը հոգու մուգիկան է. նա արհեստական չլէտք է լինի: Այդպէս է Նիցշէի հոգին: Սիմբոլիկ և այլաբանական, ճոխ պրօզայիկ լեզուն, այդ փարթամ արտայայտութիւնները կազմում են նրա հարուստ և վսեմ հոգու վսեմ թելադրութիւնը, աննման մուգիկան: Նա արհեստականօրէն չէր մշակում իր գրածքները, այլ դրանք նրա հո-

դին էին, նրա ներքին էութիւնը: Նա չէր մտածում սեղանի առաջ և մշակում իր մըտքերը, ոչ. նա այդ պարտականութիւնը կատարում էր իր թափառումների միջոցին, լեռների ծերպերին և խրոխտ գաղաթներին, ծովի և լճի ափերին:

Նիցշէն, կարճ, խօսքի վարպետ է, ինքնիշխան: Նրա ազդեցութիւնը այդ տեսակէտից, ոճի, լեզւի տեսակէտից, անպայման է և խորն: Նիցշէի այնպէս արագ և անօրինակ ժողովրդականացումը պէտք է յայտնի չափով վերագրել նրա լեզւին, նրա ոճական գեղեցկութեանը և աննմանութեանը:

Նիցշէն ազդում է ոճական տեսակէտից ամենուրեք: Չի կարելի կարդալ Նիցշէին և չազդել նրանից այդ տեսակէտից, և առհասարակ Նիցշէից: Մի շարք համաշխարհային մտածողներ, գեղարւեստագէտներ, ինչպէս Իրսէն, Հաուպտման, Միտերլինկ և այլն, ուժեղ կերպով ազդւած են Նիցշէից: Նիցշէական շեշտւած տարրեր կան առհասարակ բոլոր ժամանակակից գեղարւեստագէտ-գրողների երկերում: Նիցշէն ազդում է թէ որպէս փիլիսոփա և թէ գեղարւեստագէտ: Նրա փիլիսոփայութիւնը կրում է արդէն լիրիկ բնավորութիւն: Նրանում կայ և՛ զգացումի խորութիւն, և՛ գեղարւեստագէտի հոգու զգայնութիւն, և՛ մտքի ա-

նօրինակ թափ: Շատ տեղերում անդամ աւելի ուժեղ, գերակշիռ է նրա մէջ գեղարւեստագէտ-լիրիկը, քան փիլիսոփա մտածողը: Եւ նա ուրախ է, որ այդպէս է: Նիցշէն սառն գիտական մտքի, անզոյն վերացականութեան երկրպագու չէ: Նա սիրում է ճոխ բնութիւնը, վեհ ու գոռ լեռները, վճիռ ու խորունկ ծովերը, լճերը: Սրանք էին նրա անվերջ թափառումները: Նրա մտքերը, նրա հոգիի մշտական վայրերը: Նրա մտքերը, նրա հոգու գեղմունքները բազմադունի են, հարուստ, հազարաւոր երանգներով: Կարճ, կեանք է բուրում միշտ էլ նրանից: Նրա մտքերն ունին կենսական ձև, ինչպէս և մարտական շունչ. նրանք մի մի կուր են, և միաժամանակ մի մի յաղթանակ:

Ահա գլխաւորապէս սրան, ինչպէս և նրա կեանքի տրագիկմին պիտի վերադըրել այն, որ նրա գրւածքներում չկայ սիստեմ, չկայ մի միաւորւած ամբողջութիւն նրա մտքերի մէջ, այլ կան միայն ցրւած հանձարեղ, իմաստալից աֆօրիզմներ, մտքեր, կոտորներ: Գիտական-սիստեմատիկ աշխատանքի համար նա ոչ ժամանակ ունէր, ոչ էլ հոգեկան հանգրստութիւն, ոչ էլ բնածին հակում: Նրա հոգու անօրինակ ժայթքումները և ըմբոստ ընդվրա գումները կարող էին միայն աֆօրիզմների մէջ պարփակել: Բայց իսկոյն պիտի աւելացնել,

որ այդ հանգամանքը էապէս չի խանգարում, որ նրա զատ-զատ մտքերը և հոգու պոռթկումները մի ընդհանուր կենսատեսակէտով տարած լինեն: Եւ դա կայ Նիցշէի կենսահայեցողութեան, նրա երկերի մէջ, ինչպէս այդ շուտով կտեսնենք:

Ասացինք, որ ամենուրեք զգալի է Նիցշէի ազդեցութիւնը: Այդ ազդեցութիւնը սահմաններ չի ճանաչում: Մեր հայկական կեանքում, հայ գեղարեւոտական գրականութեան մէջ ևս շեշտած կերպով երևան է գալիս Նիցշէի խորունկ ազդեցութիւնը: Մեր սիրելի և տաղանդաւոր բանաստեղծ Աւ. Իսահակեանի ստեղծագործութիւնների մէջ, արձակ թէ չափածոյ, խիստ աչքի են զարնում նիցշէական տարրերը: Բայց իսկոյն պիտի աւելացնեմ, որ Աւ. Իսահակեանը չի ներկայանում որպէս Նիցշէի սոսկական կրկնողը: Նա խիստ ինքնուրոյն տիպ է, նրա մըտքերը իւրայատուկ գրողին են կրում: Նիցշէականութիւնը ուժեղ է նաև շնորհալի նովելիստ Վ. Փափազեանի երկերում («Անյաղը», «Բժրոստի երգը»), իսկ վերջերս երևան եկած մեր քիչ ու շատ շնորհալի սկսնակ բանաստեղծների գրած քնքերում աւելի քան ակնյայտ է Նիցշէի ներկայութիւնը: Կարճ, նիցշէական

ոգիւն և շեշտը մեր մէջ օր-աւուր ակնբախ է դառնում*):

IV

Ամեն գրող, լինի գեղարեւոտագէտ թէ փիլիսոփա, բանաստեղծ թէ հրապարակախօս, ուժեղ է և ազդեցիկ, երբ նրա խօսքը, նրա հրապարակական քարոզը, չունի կեղծ շեշտ և արհեստական ձև. նա ուժեղ է և ազդեցիկ, երբ վերարտադրում է այն, ինչ իր հոգու և մըտածողութեան հարազատ և անկեղծ արդատիքն է. երբ, վերջապէս, այդ խօսքը և քարոզը չի կրում զանազան կաշկանդումների և տեսչկանքների ազդեցութիւնը: «Գրիր այնպէս, որպէս թէ միայնակ ևս աշխարհում և վախճանաւ ոչինչ չունես մարդկանց խանդից և նախապաշարութիւններից»-- թէ չէ կվրիպես քո նպատակից»: XVIII-րդ դարի ակադեմիկոս Լամարտի խօսքերն են դրանք: Նոյն խօսքերը կարելի է վերագրել նաև Նիցշէին:

*) Մենք մի այլ տեղ մանրամասնօրէն կգրու-
ւենք հետեւել թեմայով. «Նիցշէական տարրերը հա-
ղեղարեւոտական գրականութեան մէջ», ուր առանձ-
նապէս կանգ կառնենք Աւ. Իսահակեանի և ընդհանրա-
պէս միւս գրողների վրա:

Նիցշէն աւել, արտադրել է այն, ինչ իրենն է, ինչ իր էութիւնն է կազմում: Նա եղել է աւելի քան հարազատ թեւադրող իր մտքի և խոհերի և սրտի զեղմունքներին: Նիցշէն ստեղծագործութեան մէջ գեր չէն խաղացել, և չէին կարող խաղալ, զանազան ազդեցութիւններ, ժողովրդական տրամադրութիւն, մասսաների պահանջ ու կարիք: Իսկ վախի և նախապաշարունակների մասին խօսք անգամ չի կարող լինել:

Նիցշէն գրում էր— այլ միջոց չունէր նա, քան գրելը,— որպէսզի «ազատի» իր յաւիտենապէս տանջող և սարսափելի մտքերից: Նա գրում էր իր համար, *mihi ipsi scripsi*: Նիցշէն ստեղծագործութիւնները կազմում են նրա համար մի-մի անհրաժեշտութիւն. նա կիրառում է «ստեղծագործել ստեղծագործութեան համար» սկզբունքը, նա գրում է գրելու համար:

Անտարակոյս է, որ Նիցշէն չի պատկանում այն մարդկանց շարքին, որ մտածում են գրչակութիւն ձեռներին», ոչ էլ նմանում նրանց, որ խորասուզւում են մտքերի աշխարհը միայն թանաքամանի առաջ, հստած իրենց տիպոսի վրա, աչքերը թղթի վրա յառած: Ենթադրւում է ամեն տեսակի գրութիւն, և դա ամօթ է. գրելն ինձ համար անհրաժեշտութիւն է», նկատում է Նիցշէն: Եւ ես գրում եմ, որով-

հետև մինչև այժմ չգտայ մի այլ միջոց ազատելու իմ մտքերից»:

Նիցշէն գրում էր իր համար. այսպէս է ստում և պնդում նա: Բայց այդ «փրկիսօփայական անտարբերութիւնը» գէպի ընթերցող հասարակութիւնը, ինչպէս կտեսնենք, միայն մի իլլիւզիա է: Եւ դա շատ բնական է: Բնական է հէնց այն տեսակէտից, որ ամեն մի իսկական մտածող և գեղարւեստագէտ ուզում է իր հոգու և սրտի արգասիքը և ստեղծագործութիւնը, որը իր համար անհրաժեշտութիւն է, զարծնել նոյնպէս ուրիշների համար որպէս անհրաժեշտութիւն: Եւ հէնց այստեղ է կայանում իսկական մտածողի ստեղծագործութեան ոյժը, նրա հոգու հարազատ և անկեղծ շեշտերի ցնցող և խորապէս ազդող թափը: Նա քաջում է գէպ իրեն ընթերցողներին և գերում: Ուրեմն, չի կարող միանգամայն անտեսուել ընթերցող մասսան: Բայց ոչ թէ մասսան է նրան զեկալարում, այլ նա, գեղարւեստագէտն է մասսային առաջ մղում, նրան ւեստագէտն է մասսային առաջ մղում, համար և կուտալիս իդէաներ կերակրելու համար և կուտալիս պաշտելու: Այսպէս է ամեն մի խոշոր ստեղծագործող ոյժ:

Նիցշէն էլ այդպիսին է իր էութեամբ թէև ասում է *mihi ipsi scripsi*: Նա ուզում է ոչ միայն գրած, այլ և ազդած լինել ուրեմն

ամենքին իր տարօրինակ մտորումներով և տեն-
չերով: Եւ այդ տանջանքը շատ բնական
էր և հասկանալի: Այո, հասկանալի և հոգե-
բանական, բայց աչք ծակող հակասութիւն
«mili ipsi scripsi»: Ի՞նչ որ մտքերն ևս ունեն
իրենց հակասութիւնները, անխուսափելի հա-
կասութիւնները:

Բայց փաստ էր, որ Նիցշէն անհաս-
կանալի էր, որ ոչ ոք նրա կարծիքները չէր
բաժանում: Իսկ ընթերցող ունէր նա միայն...
երկու հոգի, և դրանցից դուրս այլևս ոչ ոքի:
Այդ միակ ընթերցողներն էին Տէն և Բուր-
խարդա, այսպէս է գրում Նիցշէն դանիական
գրող Գէորգ Բրանդէսին:

«Տրագիկայի ծագումը» գրեածքի առա-
ջաբանում գրում է Նիցշէն. «այս գիրքը գրեած
է շատ քչերի համար: Կարող է պատահել, որ
նրանցից զեռ ոչ ոք չկայ աշխարհում»: Իսկ
„Jens. v. g. u. B.“ գրեածքի առիթով գրում է
ընթերցողների մասին— «Նրանց այն պէտք չէ,
ինչ որ ինձ, նրանք այն չեն որոնում, ինչ ես»:

«Այսպէս էր խօսում Զարադուստրանի»
առաջին մասը ում տալիս են, չի հասկանում,
ինչպէս քոյրն է վկայում: «Չկար դրա հա-
մար մի հատիկ հասուն մարդ»: «Իմ Զարա-
դուստրան կարող է օրինակ ծառայել այն բու-
նին, որ մարդ կարող է խօսել խելացի, պարզ և

բանաւոր կերպով, և յամենայն դէպս ոչ ոք
կարող է նրան չհասկանալ», ասում է Նիցշէն:

Ահա այս էր, որ ազդում էր Նիցշէն, և
Ահա այս էր, որ ազդում էր Նիցշէն, և
խորը ազդում: «Զարադուստրայի» IV մասը
սկսւում է 1885 թւին ձմեռը, բայց գիտէք
քանի օրինակ: Միայն 40 օրինակ, և որպէս
նւէր բարեկամներին, նրանց, ով կարող էր
հասկանալ: Իսկ այդ 40 գրքից ցրւում են մի-
միայն 7 հատ:

Ահա այսպէս սպանիչ, դատարկ էր իրա-
կանութիւնը Նիցշէի համար, նրան հասկանա-
լու տեսակէտից: Նրանք, չհասկացողները Նից-
շէին համարում էին աննօրմալ, անհեթեթու-
թիւններ ասող: Առհասարակ այդպէս է. չը
թիւններ ասող: Առհասարակ այդպէս է. չը
հասկացածը մարդիկ, մանաւանդ փոքրիկ մար-
դիկ, համարում են անմիտ և... ծիծաղում են:

«Սա ինձ դուր չի գալիս», ինչո՞ւ.— «ո-
րովհետեւ ես դեռ հասուն չեմ դրա համար».—
պատասխանել է արդեօք այսպէս երբ և իցէ
մէկը, գէթ մի հատիկ մարդ, թախծութեամբ
հարցնում է Նիցշէն:

Նիցշէին հասկանալու համար պէտք է
լինել երիտասարդ, ըմբոստ և խիզախ, յաւէտ
որոնող և ճշմարտութեան ծարաւի, և ազատ
բնազդներ ընդգրկող: Նրա համար «օտար և ար-
համարհելի են ժամանակակից մարդիկ»: «Փա-
խալ իմ հայրերի և մայրերի երկրից, ասում է

ուրախութիւնից բացականչում է Նիցշէին։ Ո՞րտեղից է ձեզ այդքան արիւթիւն, որ վճռել էք խօսել հրապարակով մի այնպիսի vir obscurismus-ի մասին, ինչպիսին ես եմ... գուցէ դուք կարծում էք, որ ես հռչակ եմ վայելում իմ հայրենիքում։ Նրանք ընդունում են ինձ զեռ իբրեւ այնպիսին, որին առայժմ կարիք չկայ իբրեւ լուրջ բան համարելու... նրանք, հաւանօրէն, զգում են, որ ես ես իմ կողմից նրանց չեմ ընդունում լրջօրէն... Յիբաւի, ինչպէս կարելի է դա, ե՛ւ՝ մանաւանդ ներկայումս, երբ ինքը «գերմանական ոգի» հասկացողութիւնը դառնել է *condradictio in adjecto*...»

Ահա այսպիսի տպաւորութիւն է թողնում նրա վրա Բրանդէսի հաղորդած լուրը։ Նիցշէն առհասարակ հրճւանքով է ընդունում այն բոլոր լուրերը, որոնք որեւէ տեղեկութիւն են բերում նրա հռչակի, նրա մտքերի տարածման և ժողովրդականացման մասին։ Նա անգամ կարիք է զգում առանձնապէս շնորհակալութիւն յայտնել Բրանդէսին, երբ վերջինս հաղորդում է իր դասախօսութիւնների յաջողութեան մասին։ «Հաւատացած եղէք, գրում է նա, որ ես այդ երբէք չեմ մոռանայ։ Նա խօսում է մինչև իսկ կենսական զարկի, հոգեկան տրամադրութեան բարձրացման մա-

սին, իսկ այդ նա վերադրում է հիւսիսային քամիներին։ «Ես ինձ այնպէս թեթեւ, այնպէս ուժեղ եմ զգում, և այնպիսի լաւ տրամադրութեան մէջ եմ... Ինչից է այս բոլորը։ Միթէ Ղրանով պարտական չեմ հիւսիսային բարի քամիներին, որոնք փչում են ոչ միշտ Ալպերից, և երբեմն նոյնպէս Կոպէնհագէնից...»

Եւ իսկապէս. Նիցշէն դառնում է Սքանդինաւիայում յայտնի, և այդ շնորհիւ Բրանդէսի։ Նա ամեն պատեհ առիթից օգտւում է Նիցշէի մասին խօսելու, նրա մտքերը տարածելու, նրա անունը հռչակելու, ընթերցողներ զբոսնելու։ Բրանդէսի առաջարկութեամբ է Իբսէնը ծանօթանում Նիցշէի հետ, որը յետոյ խիստ ազդւում է նրանից։

Համալսարանական տարւայ վերջին, Բրանդէսի կուրսի շնորհիւ, Նիցշէն համարւում էր Սքանդինաւիայում, ինտելլիգենցիայի մէջ մի հանրածանօթ և ժողովրդական մտածող։ Իսկ Բրանդէսի դասախօսութիւնները վերջանում են օվացիաներով՝ ուղղւած Նիցշէի հասցէին։

• VII •

Նիցշէն սկսում է դառնալ վէճի առարկայ, լուրջ ուսումնասիրութեան և ընթերցանու-

թեան նիւթ, այն մարդը, որին առաջ չէին ուղում լրջօրէն ընդունել, որին հեղնում, ծաղրում էին, որին համարում էին հոգեկան հիւանդ, անհեթեթութիւններ և յանդուգն, բայց անմիտ, մաքիւր արտադրող: Թէև նրա առաջին գրւածքը տպւում է շատ վաղ, 1872 թւին, բայց շատ ուշ, միայն 90-ական թւականներին, սկսում են լրջօրէն գրադւել Նիցշէով: Նա այժմ մօղերն գրող էր, համաշխարհային վիճարանութեան թեմա: Նրան չէին կարգում, նրան կլանում էին: Ամբողջ ոյժով նրա վրա է ընկնում մատաղ, երիտասարդ սեռունդը:

Չէնց սկզբից նրա շուրջը հաւաքւում են մի շարք թիւրիմացութիւններ, հակասութիւններ, և իրար տրամադծօրէն ջնջող կարծիքներ ու տեսակէտներ: Մէկն ընդունում է նրան խելագար, միւսը՝ հանճար, ոմանք նրանում տեսնում են մարդկութեան մեծ դաստիարակին, միւսները ամեն լրջութիւնից ցածր համարում: Մէկը նրան ընդունում է իբր պէսսիմիստ, միւսը՝ օպտիմիստ: Եւ այսպէս անհամար իրար հակասող մտքեր և կարծիքներ: Եւ իսկապէս, ոչ մի գրողի անւան հետ այնքան թիւրիմացութիւններ և հակասութիւններ կապւած չեն, որքան Նիցշէին: Որոշ չափով հասկանալի և բացատրելի

երևոյթ. բայց այստեղ պէտք է շեշտել մի ուշագրաւ հանգամանք, որը ինքնին իրականութեան հեղնանքն է: Նիցշէին համարում են ուշագրաւ հոգեկան հիւանդ, բուժելու կարօտ, բայց մանք հոգեկան հիւանդ, բուժելու կարօտ, եւ նա հէնց ինքն ամբողջ ժամանակակից մարդկութիւնը, նամանաւանդ գերմանական իրականութեան մէջ, համարում է արմատից հիւանդ և բուժելու կարօտ: Եւ նա զալիս է բուժելու այդ ալյասեւած մարդկութիւնը՝ անդամահատական դանակը ձեռքին: Սա նրա գերագոյն միսսիան է: Այսպէս հակասութիւններով և թիւրիմացութիւններով լեցուն էր Նիցշէի շուրջը հաւաքւած գրականութիւնը:

Եւ միայն ուշ, բաւականին ուշ, երբ նա բաղմակողմանի, խորունկ և գիտական ուսումնասիրութեան բովով անցաւ, երբ նրանով գրադնացին ժամանակի վերլուծող մտքերը, կամաց-կամաց պարզւեց Նիցշէի իսկական դէմքը, նրա հոգին, վերջապէս, նրա փիլիսոփայութիւնը:

Այժմ գիտէ մարդկութիւնը տալքերել և գնահատել Նիցշէի երկերում այն, ինչ առողջ է, ինչ զին ունի, այն, ինչ մեծ է, ինչ նրան հռչակ է տալիս: Այժմ նրա շուրջը կայ հանրապետականութիւն: Այժմ միայն սկսում են ընդունալ հասկանալ, հասկանալով՝ սկսում են գնահատել... Մատաղ սերունդը միշտ էլ ունի նրա մէջ գրաւիչ, զիւթող, ուսանելի բան:

Նիցշէի ամեն մի երիտասարդ ընթերցող անկարող է ազատ մնալ նրա մտքերի թարմութեան, զգացումների թափի և անկեղծութեան ազդեցութիւնից:

Եւ թէ և Նիցշէն չի ունեցել երբէք հանգիստ, գիտական-փիլիսոփայական աշխատանքի համար պահանջւող հոգու անդորրութիւնը, բայց յամենայն դէպս նա տւել է մեծ, գնահատելի գործ և նա արդէն այժմ բռնում է փիլիսոփայութեան պատմութեան մէջ իր պատւաւոր և արժանի տեղը:

Ահա այդ դէմքի պատկերը պէտք է տանք, խուսափելով քննադատական խօսքից: Մենք պէտք է աշխատենք հնարաւոր եղածին չափ հարազատ կերպով զարգացնել նրա մտքերը, նրա հայեացքները: Եւ մենք ծանրանալու ենք գլխաւորապէս նրա գլուխ-գործոցի «Also sp. Sat»-ի վրա, որովհետեւ այստեղ գործ ունենք իսկապէս Նիցշէի ներքին կեանքի, նրա հոգու և ապրումների պատմութեան, ներքան տոչորոգ ձգտումների և իդէալների, և, վերջապէս, Նիցշէի առաջ, շատ հեռւում փայլող գերագոյնի, Գերմարդու աշխարհի հետ:

Այստեղ ինքը Նիցշէն է խօսողը, Զարադուստրան ինքը Նիցշէն է: Իսկ Զարադուստրան ներկայանում է կրողը Նիցշէի բովանդակ կենսափիլիսոփայութեան:

Ն Ի Յ Շ Է Ի ՓԻԼԻՍՕՓԱՅՈՒԹԻԻՆԸ

ՆԻՅՇԷԻ ՓԻԼԻՍՕՓԱՅՈՒԹԵԱՆ ԵՐԵՐ
ՇՐՋԱՆՆԵՐԸ

I

Նիցշէն կեանքի փրկիսօժան է: Նա ապ-
րում էր հոռւն և պայքարող կեանքի շրջանա-
կում: Նա մարտիկ էր, կռւտուրայի, մարդու
և կեանքի բարձրացման մարտիկ: Սրանով ար-
դէն բնորոշում է նրա փրկիսօժայութեան
բնոյթը:

Նիցշէի հայեցողութիւնը աւելի կենսա-
հայեցողութիւն է, նրա փրկիսօժայութիւնը՝
կենսափրկիսօժայութիւն:

Նիցշէին չեն զբաղեցրել զանազան զուտ
իմացաբանական սլրօրէքներ, մետաֆիզիքա-
կան-փրկիսօժայական հարցեր՝ ծագման և
վախճանի, ինչպէս և տիեզերական առեղծաճ-
նեւ: Նրան չեն զբաղեցրել ինչ է իրականու
թիւնը, ինչից է առաջացել այդ, ո՞րն է այդ
թիւնը, ինչից է առաջացել մարմնացնող առաջնագոյն և
սկզբնական տարրը, ինչ է զգայութիւնը և
ինչ նիւթը, հոգու և նիւթի յարաբերութիւնը,
ինչ է շարժումը, տիեզերական շարժումը,
և ինչո՞ւ նա հէնց այդպէս է շարժւում,
ինչպէս է, վերջապէս, սկզբնութիւնը մարդ-

կային գիտակցութիւնը: Ահա մի շարք դուռ
փրկիսօփայական, իմացարանական և մետա-
ֆիզիքական հարցեր և առեղծաածներ, որոնք
շատ մտքեր են յուզել և յողնեցրել, շա-
տերը լուծել, աւելի ճիշտ, լուծւած են հա-
մարուում, բայց շատերն էլ դեռ մնում են ա-
ռեղծաածային:

Այս տեսակի պրօբլէմներ ահլ չեն
բռնում մեր փրկիսօփայի մտածողութեան մէջ,
կամ, եթէ բռնում են, այն էլ շատ աննշան
տեղ: Նիցշէն վերացական մարդանքների, սպե-
կուլացիայի մարդ չէր, նա խիստ դէմ էր մե-
տաֆիզիկային:

Նիցշէն կանգնած էր անմիջական և իրա-
կան ապրումների աշխարհում: Կեանքն է նրա
թեման, նրա խորունկ վերլուծումների և մը-
տածումների գերագոյն առարկան: Կեանքի
անմիջական պրօբլէմներն են միշտ էլ ծառա-
յիլ նրա մտքի առաջ: Իսկ նրա կենսափրկիսօ-
փայութեան մէջ կենտրոնական տեղ է բռնում
կեանքի, արժէքի, որոշման դժւարին, բայց
խիստ զրաւիչ հարցը: Ի՞նչ է կեանքը, ի՞նչ
արժէք են տւել նրան առաջ և տալիս այ-
ժմ, որն է մեր գոյութեան խորհուրդը և ի-
մաստը, ո՞րն է դիմում մարդը, որն է կեանքի
մղիչ ոյժը, նրա ծաղկման և բարձրացման խը-
թանք: Ի՞նչպէս տալ, վերջապէս, մեր գոյու-

թեանք՝ իմաստ, կեանքին՝ նպատակ: Ահա այն
ընտրոշ հարցերը, այրող և կենսական հարցեր,
որոնք ամբողջապէս զբաղեցրել են մեր փրկի-
սօփային և գոյն տւել նրա հայեցողութեանը,
աւելի ճիշտ, կենսահայեցողութեանը: Դրան հա-
մար մենք անւանեցինք նրա փրկիսօփայու-
թիւնը կենսափրկիսօփայութիւն:

Այդ տեսակէտը ունենալով իրրեւ ելակէտ,
Նիցշէն գալիս է վերագնահատելու մինչայժ-
մեան «արժէքները», մինչայժման տիրա-
պետող հայեցողութիւնները և հասկացողու-
թիւնները կեանքի մասին և տալու իր ըմբո-
թիւնները կեանքի իր արժէքաւորումը, մի խօս-
նումը, կեանքի իր արժէքաւորումը, մի խօս-
քով, իր փրկիսօփայութիւնը կեանքի մա-
սին: Նա ուղում է լինել մարտիկ կեան-
քի բարձրացման, կուլտուրայի ծաղկման և
ազնւացման: Դրան է նա զոհաբերում իր գե-
րագոյն ոյժերը, իր ժամանակը, կարճ իր ամ-
բողջ կեանքը:

Բայց ի՞նչպէս տալ այդ մղումը, որն է
նրա ընդհանուր ղեկավար տեսակէտը: Ոսենք
աւելի հանգամանօրէն:

Նիցշէն ներկայացնում է կենսաբանական
տեսակէտ: Նրա կենսահայեցողութիւնը գու-
նաւորւած է դարվինեան վարդապետութեամբ:
«Գոյութեան կուլ» և բնական ընտրողական ըս-
կըզրուներ Նիցշէի համար ամենագլխաւոր հի-

մունքն է: Կեանքը պատկանում է նրան, ով ու-
ժեղ է, ով գոյութեան կուում յաղթանակելու է
կոչւած: Սա միաժամանակ բնութեան արիս-
տօկրատիզմն է: Եւ իսկապէս, Նիցշէի կեն-
սափիլիսօփայթիւնը ունի արիստօկրատական
բնաւորութիւն, «դա արիստօկրատական ըա-
դիկալիզմն է», ինչպէս ինքն է ասում: Բնական և
առողջ մղումները ու բնազդներն է ուզում Նից-
շէն զարգացնել, վեր հանել և տիրող դարձնել: Եւ
Նիցշէի համար որպէս կեանքի հիմնական մղում
համարւում է իշխանութեան, ոյժի մղումը: Այդ
տարբերն են ստեղծում ուժեղ անհատներ,
կեանքը ծարաւի է ոյժի և ուժեղ անհատա-
կանութիւնների: Նիցշէն կանգնած է ինդիւի-
դուալիստական, աւելի ճիշտ, ուլտրա-ինդիւի-
դուալիստական տեսակէտի վրա: Նրան չի կա-
րելի մեղջանական ինդիւիդուալիստ համարել,
ինչպէս ճիշտ նկատում է Լուիսաչարսկիյ: Կեան-
քի հիմնական մղումը Նիցշէի համար ինքնա-
պահպանման մղումը չէ, այլ ուժի, իշխանու-
թեան մղումը, Wille zur Macht: Նիցշէն մեղ-
ջանի պէս նեղհայեաց չէ: Նա միևնույն ժամա-
նակ և էգօիստ չէ այն մտքով, ինչպիսին
վերջիններս են ներկայացնում: Ի հարկէ, ու-
րիշ բան է, որ նա դէմ չէ էգօիզմին, և չի էլ
կարող դէմ լինել, քանի որ «հանել մարդու
կրծքից նրա էգօիզմը, նշանակում է հանել

նրա կենդանութեան սկիզբը և արմատը, նրա
անձնաւորութեան աղը», նկատում է Գերցէն:
և բարեբախտաբար դա անկարելի է: | Էգօիզմը
կազմում է ամենատեղական պայմանը զօրեղ ան-
հատականութեան: Եւ Նիցշէն սիրում էր իր
մեծ ուսուցչի, Շօպենհաուերի մէջ գլխաւո-
րապէս հէնց նրա ոյժը, հանճարեղ մտածողի
անհատականութիւնը, նրա մտքի խիզախու-
թիւնը և հետեղականութիւնը: Նիցշէն գնում
է էապէս հանճարի, հանճարեղ անհատակա-
նութեան կուտը:

Եւ Նիցշէն, ինչպէս ասացինք, իր ուս-
մունքը ճիշտ կերպով բնորոշում է որպէս արի-
ստօկրատական ըադիկալիզմ, մի առողք և
քարասիրտ արիստօկրատիզմ: Բնութիւնն ինք-
նին արիստօկրատական է, բնաբերիները և ու-
ժեղների զարգացման կողմնակից: Այս ճանա-
պարհով մարդը բնականօրէն կատարելագործ-
ւում և իդէալական կերպարանք է ստանում:
Ստեղծւում է մարդկութեան մի նոր տիպ, մի
նոր տեսակ — գերմարդկայնութիւն: Այսպիսով
մից, զարմինեան բնական ընտրութեան և գո-
յութեան կուլի սկզբունքից Նիցշէի գերմարդ-
կայնութեան թէօրիան, նրա Գերմարդու դաս-
տիարակութեան սկզբունքը:

Գերմարդն է այն փառքը, որ լուսաւո-

րում է Նիցշէի մարտի ուղին: Գերմարդու տիրապետութեան համար է նա պայքարում, նրա սիրոյն զոհաբերում իր կեանքը:

Գերմարդն է երկրի իմաստը, միւր գոյութեան խորհուրդը:

Այսպէս է ասում Զարադուստրա—Նիցշէն:

Այս է ահա Նիցշէի վերջնականապէս կազմակերպւած կենսափիլիսոփայութիւնը: Այս ընդհանուր ղեկավար տեսակէտով է նա լուսաբանում կեանքի երեւոյթները և վերագնահատում բոլոր արժէքները:

II

Բայց մինչև նրա կենսափիլիսոփայութեան այդ վերջնական կազմակերպումը, Նիցշէի հոգին—ինչպէս առհասարակ շատ խոշոր մտքերին յատուկ է—ենթարկւում է մետամորֆոզի, կերպարանափոխման: Նա ինքն իրեն երկու անգամ վերապրել է: Նիցշէի մտքի և հոգու էվոլյուցիան երեք շրջաններ, երեք տարրեր ֆազեր ունի—էսթետիքական, երիտասարդութեան, ինտլէկտուալիստական, պոզիտիւլիստական և հակաքրիստոնէական:

Աւելի ցայտուն և հասկանալի դարձնելու համար նրա փիլիսոփայութիւնը, անհրաժեշտ է կանգ առնել նրա հոգու զարգացման

այդ երեք ֆազերի վրա առանձին-առանձին:

1865 թւին, Լայպցիգում երիտաւարդ Նիցշէի ձեռքն է ընկնում պատահաբար մի հին գիրք, որի ընթերցումը շատ խորը տպաւորութիւն է թողնում նրա վրա և էլ երբէք չի կարողանում այդ ազդեցութիւնից ազատւել: Այդ գիրքը Շոպենհաուէրի գլուխգործոցն էր, ժամանակակից պեսսիմիզմի աւետարանը—«Die Welt als Wille und Vorstellung»: «Ես այնպէս հասկացայ նրան, ասես նա գրել էր հէնց ինձ համար, ասում է Նիցշէն Շոպենհաուէրի մասին: Եւ նրանք երկուսն էլ մի տարւայ ծնունդ էին, և՛ Նիցշէն, և՛ այդ գիրքը (երկրորդ ամբողջական հրատարակութիւնը), 1844 թւի ծնունդ:

Շոպենհաուէրը դառնում է երիտասարդ Նիցշէի դաստիարակը, նրա մեծարանքի և աստեղծացման առարկան, ինչպէս և իր սննունդի աղբիւրը: Շոպենհաուէրի փիլիսոփայութեան ամենահիմնական գծերը և դրութիւնները արտայայտւում են Նիցշէի փիլիսոփայութեան առաջին, երիտասարդութեան շրջանում, այն է, կամքի մետաֆիզիքան և պեսսիմիզմը:

Կամքն է կազմում ըստ Շոպենհաուէրի մեր, ինչպէս և բոլոր իրերի, ամբողջ տիեզերական կեանքի էութիւնը: Կամքն է լցնում բոլոր իրերի բովանդակութիւնը և կազմում

աշխարհի և հոգեկան կեանքի սկիզբը, զարգացումը և վախճանը: Աշխարհը կամքի մարմնացումն է, նրա ձևաւորումը: Աշխարհն իմ կամքն է, ասում է Շօպենհաուերը: Նիցշէի միւս ուսուցիչ, Վալդեմիր, տեսակէտով ևս իրերի էութիւնը մարդու անհատական կամքն է, որ ստեղծում է երևութական աշխարհը: Կամքը յաւիտենական ստեղծագործութեան զօրութեամբ ծնում է իրեր:

Կամքն է ամենագօրեղ մղումը հոգեկան կեանքում. և նա միշտ էլ ձգտում է յաղեցման, դէպի վեր, բայց նա յաւէտ մնում է անյապ, չբաւարարւած: Եւ այսպիսով միշտ տենչացող, յաւէտ վեր ձգտող և երբէք չյագեցող կամքը դառնում է յաւերժական և անապառ աղբիւրը, տանջանքի և տառապանքի, ցաւի և վշտի:

Կամքի մետաֆիզիկայի հետ անմիջապէս կապւած է Շօպենհաուերի երկրորդ հիմնական թէզը—կեանքի պեսսիմիզմը: Որովհետեւ կամքը իր էութեամբ միշտ տենչում, միշտ յագեցման ձգտում, բայց երբէք չի յագեցնում, ուստի բովանդակ կեանքը, մեր ամբողջ գոյութիւնը ստանում է մի հսկայական և յաւիտենական տանջանքի կերպարանք: Կեանքում ուրախութիւն, վայելք չկայ, ուրախութիւնը դրական զգացում չէ: Ուրախութիւնը միայն

կամքի մղման և տենչի վայրկենական դադարումն է: Ներկայ աշխարհը լաւագոյնը չէ: Եւ քանի որ նա լաւագոյնը չէ և միայն տանջանք, յաւիտենական տանջանք է, ուրեմն պէտք է ժխտել այն: Եւ Շօպենհաուերը անում է այդ հետևողական քայլն էլ: Նա բացասում է աշխարհը, ինչպէս և նրա արժէքը: Աշխարհը իմ պատկերացումն է, ասում է նա, իսկ պատկերացումը Շօպենհաուերի համար մի պատրանք է, աւելի ճիշտ պատրանքի մի քող: Աշխարհը երազ է:

Բացասելով աշխարհը, կեանքը և նրա արժէքը, Շօպենհաուերը դառնում է պեսսիմիզմի փիլիսոփան: Եւ տրամաբանական հետևողականութեամբ զարգացնելով իր այդ հիմնական դրութիւնը, նա հասնում է այն երանելի վիճակին, ինչ դնում է բուդդայականութիւնը, փուդգայի կրօնի փիլիսոփայութիւնը—«Նիրբանային»: Պրութեսն: «Նիրվանան» այնպիսի մի վիճակ է, երբ ամեն տեսակի ձգտում և ցանկութիւն մեռած է: Դա երազային մի դրութիւն է, անուրջների, բաղցր անուրջների աշխարհը, ինչպիսին ապրում է օֆիումը: Դուսող դերվիշը: Չկայ տենչ, չկայ պահանջ: Մարդը անէանական տանջանքի, մեռած է: Մարդը անէանում է, լուծւում, տիեզերական կեանքի մէջ:

Եւ իսկապէս Շօպենհաուերը քարոզում է անէութիւն, դնելով իր բարոյագիտութեան հիմքում կարենկցութիւնը: Կարենկցութեան մօրալը բացասում է կեանքը, և հէնց դրա համար էլ դա Շօպենհաուերի համար մօրալ է: Շօպենհաուերը քարոզում է մահ, նա մահի փիլիսոփա է: Նա պատկանում է մահի կուսակցութեան բանակին, ինչպէս Ռիլն է նկատում: Նա պատկանում է միաժամանակ և՛ անգործունէութեան, կուսակիցների շարքին, նրա մօրալը անգործունէութեան մօրալն է:

Ահա այն փիլիսոփայութեան հիմնական դրութիւնները, որից ստացել է երիտասարդ Նիցշէն իր մտաւոր սնունդը: Այս շրջանի Նիցշէն և՛ պեսսիմիստ է, և՛ ընդունում է կամքի մետաֆիզիկան, Շօպենհաուերի բացարձակ վօլիւնտարիզմը:

Բայց պեսսիմիստ Նիցշէն ձգտում է զրտնել այն փրկիչ միջոցը, այն դեղատոմսը, որով կարելի լինի ազատագրւել և բաժանւել աշխարհի յաւիտենական տանջանքից կամ, արտայայտւելով Բուդդայի լեզուով, ստեղծել «նիրվանային, դրութիւն», մի կացութիւն, ուր մարդը անէանում, հարբում և չի զգում տառապանքը և վիշտը: Եւ Նիցշէն այդ նիրվանային դրութիւնը, տանջանքից ազատագրւելը, զրտնում է Ռիխարդ Վագների մուզիկայի մէջ:

Ըստ իտալացի պեսսիմիստ բանաստեղծ Լէօպարդիի (1798—1837) կեանքը կօշմար է, վիշտ, ցաւ: Փրկւելու միջոցը—ամփոփւիլը մէջ, հարբիլը, գիշով, պօէզիայով, կամ հասարակական գործով, ինչով ուզում ես, միայն հարբիլը, դա է լաւագոյն միջոցը:

Նիցշէի, երիտասարդ Նիցշէի համար էլ հարբենալը դառնում է լաւագոյն միջոցը մոռանալու կեանքի կօշմարը, հսկայական տանջանքը, բայց հարբենալ միայն մուզիկայով: Իր կեանքի այս առաջին շրջանում երիտասարդ և բոմանտիկ Նիցշէի համար իդէալական մարդը համարւում էր գեղարւեստագէտ-մտածողը: Եւ Ռիխարդ Վագների պատկերն էր ճօճում նրա աչքի առաջ իբրեւ իդէալ, էր ճօճում նրա համար մուզիկան իսկ գերագոյնը նրա համար մուզիկան էր, Վագների նուրբ և խորունկ մուզիկան: Նա Վագների, մեծ գեղարւեստագէտի կան: Նա «հանգստի տուն», մի սրբատունը համարում է «հանգստի տուն», մի սրբազան վայր, ուր կարելի է անէանալ, նիրվանային, անընդհատ վիճակի մէջ ընկնել և՛ չըզգալ՝ մերկ և կօշմարային իրականութիւնը: Նա աստուածացնելու չափ մեծարում, բարձրացնում է Վագներին, ճիշտ այնպէս, ինչպէս աստուածացնում է իր միւս ուսուցչին, Շօպենհաուերին: Երիտասարդ Նիցշէն չգիտէր առհասարակ իր ցանկութիւնները, իր գնահատա-

կան խօսքը չափաւոր ձևով արտայայտել: Նա էնտուզիազմի մարդ էր: Եւ նա յաճախ ապրում էր հիասթափումներ և անակնկալներ, որոնք խորն ազդում էին նրա վրա: Նա գիտէր մէկին աստուածացնել և անհասանելի բարձրութեան հասցնել, և յանկարծ այնտեղից վար բերել:

Նիցշէի երիտասարդութեան, նրա փրկիսօփայութեան առաջին շրջանը հաշւում են մինչև 1876 թիւը, և այդ շրջանին են պատկանում նրա հետեւեալ երկու գլխաւոր գրածքները—«Geburt d. Tragödie aus dem Geiste d. Mysel» և «Schopenhauer als Erzieher»:

III

Նիցշէի նման նկարագրի և հոգի ունեցողի համար անմտածելի է քարացումը: Նրա միտքը և հոգին բնականից ունէր հակումն գէպի բարձր թռիչքները և ընդվզումները:

Իր փրկիսօփայութեան երկրորդ շրջանում նա հրապարակ է գալիս այլ գոյնով: Նրա հոգու զարգացման այդ երկրորդ ֆազը սկսւում է Վազների անկումով: Նիցշէն առիթներ է ունենում աւելի մօտիկից ծանօթանալու մեծ գեղարւեստագէտի հետ. և այդ մօտիկ յարաբերութեան հետևանքն այն է լինում, որ ազնատւում է Վազների ներդաշնակ և վսեմ պատ-

կերը Նիցշէի համար. երևան են գալիս մի շարք գծեր, նրա նկարագրից, որոնք խիստ նւագացնում, փոքրացնում են նրա աստուածային մեծութիւնը: Ռիխարդ Վազները դադարում է լինել Նիցշէի համար որպէս իդէալ գեղարւեստագէտ-մտածողի, ինչպէս և մուղիկան, որպէս գերագոյնը կեանքի: Վազների տունը այլ ևս հանգստի վայր չէ:

Նիցշէի միւս մեծ ուսուցիչը ևս չի մնում իր բարձրութեան վրա: Այստեղ նա անում է շատ էական սրբազրութիւններ: Այժմ, երկրորդ շրջանում Նիցշէն դէմ է մետաֆիզիկային առհասարակ, իսկ Շօպենհաուերի կամքի մետահիզիկային առանձնապէս: Նա ոչինչ չի ուզում լսել տիեզերական կամքի մասին և նա չի ընդունում, որ կամքն է բոլոր իրերի էութիւնը: Բայց կամքը, որպէս ոյժ մնում է նրա համար: Նիցշէն այժմ կանգնած է զրաւան գիտութեան սահմանում, իրական հոգի վրա: Նա գիտութեան մարդ է:

Նիցշէն որոնում է նոր աստուածութիւններ, նոր մեծութիւններ: Նա կարիք, պահանջ է դրում աստուածացնելու. այդ նրա էութիւնն է: Եւ նա գտնում է այդ մեծութիւնները: Դրանք գիտութեան մարդիկն են: Առաջին ֆազի Նիցշէն ազատագրման հնարաւորութիւնը տեսնում էր մուղիկայի մէջ, իսկ այժմեան Նիցշէն ժըլ-

տում է այդ, և որպէս իդէալ և ազատագրման միջոց ճանաչում է իմացութիւնը, գիտութիւնը, դրական գիտութիւնը: Միայն գիտական, իմացական մարդն է ըստ Նիցշէի ազատ: Այժմ Նիցշէի համար ոչ թէ գեղարեւոտագէտը, այլ գիտնականն է իդէալական մարդը: Գիտութիւնն ինքը գերագոյնն է: Նա հաւատում է գիտութեանը, իմացութեանը և նրա առաջագիմութեանը: Նա չի ընդունում, որ կեանքը տանջանք է և կամքը յաւերժական ազրիւրը տանջանքի: Այժմ Նիցշէն օպտիմիստ է, և ժխտում է Շօպենհաուերի պեսսիմիզմը: Նա այժմ խիստ լաւատես հայեացք ունի կեանքի մասին. և կեանքը սնարժէք չէ, ինչպէս ընդունում էր երիտասարդ Նիցշէն:

Ասացինք, որ այս շրջանի Նիցշէն գիտութեան մարդ է: Այստեղ նրա համար չեն ներկայանում որպէս զեկաւար տարրեր բնական բնազդները, կամաւորապայտութիւնները և մղումները: Ոչ, այժմ գլխաւոր և որոշիչ տարրն է ինտելլեկտը: Եւ այս շրջանի Նիցշէն ինտելլեկտուալիստ է, դրական գիտութեան հետեւորդ:

Այս ֆազում Նիցշէի մեծարանքի և գովքի առարկան է Աթէնքի Քրիստոսը, անտիկ ժամանակի մեծ ինտելլեկտուալիստը, Սօկրատէսը: Նա խիստ գովասանքով է խօսում նաև մի

այլ անձնաւորութեան մասին. դա Վօլտէրն է, նոյնպէս ինտելլեկտուալիստ:

Սօկրատէս և Վօլտէր. ահա այն երկու անձնաւորութիւնները, որոնք երկրորդ շրջանում գերազանցապէս և խորապէս ազդել են Նիցշէի վրա:

Այս շրջանին են պատկանում նրա զբաղմունքներից «Menschliches, Allzumenschliches», «Die Morgenröte» և «Die fröhliche Wissenschaft»:

IV

Սկսում է նրա մտքի և հոգու երրորդ և վերջին շրջանը: Նա այդ երկրորդ կէտի վրա ևս կանգ չի առնում: Նա նորից վերադառնում է իր «հայրենիքը», ղէպի գեղարեւոտը *): Նա ինքն իր էութեամբ գեղարեւոտագէտ է: Նիցշէի դարձն է կատարւում, յետ ղէպի ինքն իրեն, յետ ղէպի իր առաջաջ երկու մեծ ուսուցիչները. Շօպենհաուեր և Վադսեր: Բայց նա վերադառնում է ղէպի իր հայրենիքը մաքրած, մկրտած դրական գիտութեան աւազանում: Գիտութիւնը Նիցշէի աշխարհայեցողութեան մէջ

*) Նիցշէն իբրև գեղարեւոտագէտ ուսումնասիրել է ամենագեղեցիկ կերպով Ռիլե. տեսնել նրա խորագրերն աշխատանքը:

շատ բան, շատ աւելորդութիւններ և մետաֆիզիկ տարրեր մաքրում և ոչնչացնում է: Նիցշէն իրեն էլի վերապրում է: Սա նրա բնորոշ կողմերից է: «Ես չունեմ ինձ հաւատարիմ մնալու տաղանդը», ասում է նա:

Իր զարգացման այս երրորդ շրջանում էլ Նիցշէն Ծօպենհաուսերի հետևորդ է, բայց նա չի ընդունում ոչ վերջինիս պեսսիմիզմը, ոչ էլ նրա տիեզերական կամքի թէօրիան: Նիցշէն արդէն գիտութեան աւազանում մաքրել էր հոռետեսութիւնից և դառել լաւատես: Այժմ ևս Նիցշէն ամենալաւ տեսակի օպտիմիստ է: Նա բոլորովին չի բաժանում այն տեսակէտը, թէ կեանքը տանջանք է և հետևապէս պէտք է ժխտել: Ոչ, կեանքը բարիքներից գերազոյնն է, ասում է Նիցշէն: Կեանքը ոյժի կամեցողութիւնն է: Նիցշէն պատկանում է «կեանքի կուսակցութեան» բանակին: Կեանքը կռիւ է: Ուժեղները պէտք է յաղթանակեն թոյլերին, սա բնութեան ցանկացածն է: Լինել դաժան և չոզբաւ. մարդ լինել, նշանակում է մարտիկ լինել:

Ահա այս ճանապարհով նա յաղթահարում է Ծօպենհաուսերի յոռետես փիլիսոփայութիւնը: Ցաւն անգամ Նիցշէն ընդունում է որպէս աղբիւր ուրախութեան: Մերժելով Ծօպենհաուսերի պեսսիմիզմը, ինչպէս և կամքի մետաֆիզիկան,

Նիցշէն յամենայն դէպս ճանաչում է կամքը որպէս ոյժ: Նա շեշտում է էլի կամային բնազդները, մղուսները: Այստեղ միանում են Նիցշէի մէջ Ծօպենհաուսերի մաքրած, սրբազրած վօլիւնտարիստական փիլիսոփայութիւնը և դարձիւնտարիստական փիլիսոփայութիւնը: Այդ ընդունում վիճեան վարդապետութիւնը: Այդ ընդունում են Նիցշէի բոլոր լաւագոյն հետազոտողները՝ Ռիլ, Վահինգեր, Յիգլեր, ինչպէս և Միխայիլ Լոկսիկի *):

Այսպիսով արդէն կազմակերպւում է Նիցշէի վարդապետութեան ֆիզիօնօմիան, որի վրա սկզբում աւելի մանրամասնօրէն կանդ առանք:

Այս շրջանում Նիցշէն ներկայանում է ամենածայրայեղ հակաքրիստոնեան: Եւ շատերը այդպէս էլ անւանում են այդ շրջանը — հակաքրիստոնէական:

Նիցշէն յենւելով ընտրողական, գոյութեան կռիւի, առհասարակ կեանքի սկզբունքի վրա, զալիս է պայքարելու քրիստոնէական վարդապետութեան դէմ, մի վարդապետութեան, որն

*) Բացի յիշատակած գրքերի և գրականութեան մէջ նշանակւած աշխատութիւններից, մենք ձեռքի տակ ենք ունեցել և օգտւել ենք նաև մեր պրօֆէսսոր Ա. Ռիլի խիստ հետաքրքրական դասախօսութիւններից Նիցշէի մասին՝ կարդացած 1908 թւի ամսուայ սեմստրին (Բեքլինի համալսարանում) «Das Problem Nietzsche» վերնագրի տակ:

ուզում է նեցուկ լինել և արհեստական ձևով պահպանել այն, ինչի ոչնչացումն է բերում իր հետ բնութիւնը, կեանքը: «Կեանքը իմացութեան միջոց է. այս հիմնական դրութեամբ կարելի է ոչ միայն ուրախ լինել, այլ և ուրախ ապրել և ուրախ ծիծաղել: Իսկ ով կարող է լաւ ծիծաղել և ապրել, եթէ նա նախապէս չէ սովորել կուել և յաղթել»:

Բայց այդ մասին, նրա հակաքրիստոնէական տենդենցի մասին, յետոյ աւելի մանրամասնորէն կ'ստանանք:

Այս շրջանի ստեղծագործութիւնն է նրա գլուխ-գործոցը — «Also sprach Zarathustra», յետոյ „Jenseits von Gut und Böse“, „Zur Genealogie d. Moral“ և „Der Antichrist“:

Ահա այն երեք հիմնական ֆազերը, որ ապրել է Նիցշէի հոգին: Եւ այս վերջինը համարում է նրա կազմակերպւած տեսակէտը, նրա փիլիսոփայութեան հաստատուն և ֆիայուն ընոյթը:

ԲՈՂՈՐ ԱՐԺԷՔՆԵՐԻ ՎԵՐԱԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

Zum Schaffen soll ihr lernen
Zarathustra.

I

Նիցշէն ունի իր վճռական և որոշակի «ոչ»-ը մինչյոթմեան հասկացողութիւններին մասին, «ստութեան» և «ճշմարտութեան», «բարու» և «չարի», «լաւի» և «վատի» վերաբերմամբ: Նա ուզում է անողոր, ոչնչացնող քննադատութեան ենթարկել մինչյոթմեան արժէքները, էթիքական արժէքները:

Ահա Նիցշէի այս անվերապահ յայտարարութիւնից են հանել այն մակերեսային և թիւր կարծիքը, թէ Նիցշէն հակամօրալիստ է, թէ նա առհասարակ դէմ է մօրալին: Ոչ, դա մի անհեթեթ միտք է, մի անարդար մեղադրանք մեծ բարոյագէտի հասցէին, մի անարդարութիւն, որ արդէն երևան է հանւած Նիցշէի մի շարք հետազօտողների կողմից և յստակօրէն պարզւած նրա ուսմունքը: Նկատենք, որ այդ միտքը միայն այն չափով է ճիշտ, որ Նիցշէն

բացասում է բոլոր մօրալական արժէքները և տիրող հասկացողութիւնները, ընդունելով դժբախտ փամանակի դեկլարանսի արգասիք: Բայց նա դալիս է նոր արժէքներ, նոր էթիքական նօրմեր, նոր մօրալ ստեղծելու: Նա չէ ժխտում, ուրեմն, մօրալն առհասարակ:

Նիցշէն ունի իր կատեգորիկ «ոչ»-ը, բայց դրա հետ միաժամանակ և՛ իր անպայման «այո»-ն: Ես երջանիկ եմ, ասում է նա, քանի որ՝ երկար մոլորութիւնից յետոյ՝ նորից գտայ ճիշտ ճանապարհը, որն առաջնորդում է դէպի մի «ոչ» և մի «այո»:

Նա «ոչ» է ասում այն ամենին, ինչ դէմ է և հակասում է իր դրած և ճանաչած հիմնական սկզբունքին, իսկ «այո» այն բոլորին, ինչ այդ սկզբունքից է բխում: Նիցշէի մօրալի, առհասարակ նրա կենսահայեցողութեան հիմունքն է կազմում կեանքի սկզբունքը, բնական կեանքի օրէնքը:

Ուժեղը յաղթանակում է, և պէտք է յաղթանակէ: Թոյլը ոչնչանում է, և պէտք է ոչնչանայ:

Այսպիսին է ահա Նիցշէի մարդասիրական ալֆան, առաջին դրութիւնը նրա սիրոյ դէպի մարդկութիւնը: Եւ սրան պէտք է ոյժ տալ և օգնել: Աւելի փաստակար և կորստաբեր

մոլորութիւն, քան կարեկցութիւնը դէպի Թոյլիւրը և անյաջողակները, չկայ (Antich.):

Մահ թոյլերին. ահա Նիցշէի լօգունգը: Արհեստական միջոցներով չպէտք է պահպանել այն, ինչ բնութիւնը մահաւան է դատանել արտել: Դժնդակ պատգամ, բայց դա նրա կենսափիլիսօփայութեան հիմնական դրութեան տրամաբանական և անմիջական հետևողութիւնն է: Նիցշէն կուտուրայի մարտիկ է, նա կուռում է կուտուրայի բարձրացման համար:

Սա ուժեղի, հզօրի, ընտրեալի, գերմարդու փիլիսօփայութիւնն է: Ամեն առաջադիմութիւն այդ ուժեղների ստեղծագործութիւնն է: Ահա այդ ուժեղների, բնութեան ընտրեալների տեսակէտից ելնելով, Նիցշէն մերժում է մինչայժմեան արժէքները և նրանց փրատակների վրա ուղում է կառուցել իրենը, նոր էթիքական շէնքը:

Եւ բոլոր մինչայժմեան էթիքական հասկացողութիւնները, սօցիալ-քաղաքական և կուտուրական ըմբռնողութիւնները, ինչպէս քրիստոնէութիւն, բուդդիզմ, պեսսիմիզմ, ֆեմիտիզմ, սօցիալիզմ, դեմօկրատիզմ և այլն, և այլն, մի յայտարարի բերելով, վերածում է նա երկու գլխաւոր և հիմնական տիպերի—տէրերի և ստրուկների մօրալ (J. v. G. u. B.): Անհրաժեշտ է այստեղ նկատել, որ «մօրալ» հասկա-

ցողութիւնը Նիցշէի փրկիսօփայութեան մէջ շատ լայն ըմբռնողութիւն է, քան առհասարակ այդ բառի տակ հասկանում են: «Մօրալ» ասելով Նիցշէն չէ հասկանում միայն բարոյական կեանքը: Ոչ. «մօրալ»-ը Նիցշէի համար շատ աւելի ընդգրկող հասկացողութիւն է, նա գուժմարն է բովանդակ սօցիալ - քաղաքական, կրօնա-բարոյական և տնտեսա-կուլտուրական կեանքի:

Ասացինք, որ նա ընդունում է երկու հիմնական տիպի մօրալ—տէրերի եւ ստրուկներին: Սրանք միանգամայն տարբեր, իրար տրամագծօրէն հակադիր հասկացողութիւններ են:

Ստորոշկների մօրալը հիմնված է մեղմութեան, կարեկցութեան, սիրոյ, թուլութեան և ողորմածութեան վրա, իսկ տէրերի մօրալը՝ դաժանութեան, արիւնքեան, ոյժի և անկարեկցութեան վրա:

Ըստ տէրերի մօրալի «վատ» է այն, ինչ, իր հետ բերում է թուլութիւն, վախկոտութիւն, կարեկցութիւն, կարճ, բոլորը, ինչ ծագում է թուլութիւնից, իսկ «լաւ» է այն, ինչ ընդգրկում է աւելութիւն, էներգիա, ինչ ամրացնում է ոյժի գիտակցութիւնը, ոյժի ցանկութիւնը, հէնց իրեն ոյժին՝ մարդու մէջ (Antich.): Տէրերի մօրալ ունեցողը նայում է կեանքի վրա որպէս կռիւ վրա, յաւիտենական կռիւ, իսկ

ղերազոյն վայելքը և ուրախութիւնը նա համարում է յաղթանակը այդ կուռում: Եւ հէնց այդ յաւիտեանական կուռմն է ստեղծւում նոր մօլ, նոր արժէքներ՝ մատաղ սերնդի համար: Կոխը ստեղծագործող է, մայր բոլոր իրերի: Տէրերը չեն սիրում խաղաղութիւնը, իբրև այդպիսին: Նրանք սիրում են խաղաղութիւնը միայն որպէս միջոց, միջոց նոր պատերազմի: «Սիրեցէ՛ք աւելի, կարճ խաղաղութիւնը, քան երկարը», այսպէս էր խօսում Զարադուստրան: Ես ձեզ յորդորում եմ ոչ աշխատել, այլ պատերազմել, և յանձնարարում եմ ոչ խաղաղութիւն, այլ թող ձեր աշխատանքը, լինի ձեր յաղթանակ: Թող ձեր աշխատանքը, լինի ձեր կոխը և, խաղաղութիւնը՝ ձեր յաղթութիւնը:»

(Also sp. Zar.):

(Also sp. Zar.):
Այսպէս չի խօսում ստրուկը, այսպէս չի
քարոզում ստրուկներին մօրալը: Ստրուկները
քարոզում են խաղաղութիւն: Դեռ աւելին: Նը-
քանք հռչակում են խաղաղութիւնը որպէս
իրդէալ, անգամ որպէս աստուածային պատգամ:
Եւ ինչո՞ւ. որովհետեւ ստրուկները, այդ
թոյլերը և անյաջողակները, անընդունակ են
կուխ: Երանք ուզում են, ինչ գնով էլ լինի,
ցած բերել ուժեղներին, տէրերին կուից և
ստեղծել իրենց համար ցանկալի խաղաղութիւ-
նը: Եւ դրա համար նրանք քարոզում են «մեր-
ձաւորի սէր», սիրել, կարեկցել և խնայել ամե-

նին: «Մերձաւորի սէրը» նրանք դարձնում են սրբազան, աստուածային պատւէր, և այդ անում են մի նպատակով, որ ուժեղները խոնարհւեն դրա առջ և ձեռք չբարձրացնեն թոյլերի վրա:

Սպարտան է համարւում պատմականօրէն տէրերի մօրալի կրողը, իսկ ստրուկների մօրալի հեղինակն են հրէաները: Քրիստոնէութիւնը եղաւ հրէաների մօրալի արտայայտութիւնը:

Ահա այդ ստրուկների մօրալի դէմ է պայքարում Նիցշէն, պատգամախօս Զարադուստրան, այդ սիմբոլիկ դէմքը:

II

Նիցշէն ամենից խիստ, լի կըքով և ամբողջ ոյժով կուում է քրիստոնէութեան դէմ: Եւ իր դուր չէ, որ նրան բնորոշում են՝ զարգացման երրորդ շրջանում՝ որպէս հակաքրիստոնեա: Նիցշէն համարւում է առհասարակ քրիստոնէութեան ամենամեծ թշնամին: Նիցշէն քրիստոնէութեան հոգեբանն է: Եւ որովհետեւ նա գիտէ քրիստոնէութեան հոգեբանութիւնը, հետևապէս գիտէ նաև նրա թոյլ կողմերը:

Քրիստոնէութիւնը ստրուկների մօրալն է: Եւ ներկայումս սա է տիրապետող մօրալը Եւրոպայում: Ըստ քրիստոնէութեան «լաւ» է կոչւում այն, ինչ «շատ շատերին» է յատուկ,

viel zu Viel-ին: Քրիստոնէութիւնը մեռցնում է այն, ինչ աստուածացնում է Նիցշէն—կեանքը: Քրիստոնէութիւնը մղում է մարդկութիւնը դէպի թշուառութիւնը. ահա նրա էութիւնը:

Եւ այդ Hirdentiermoral-ը, ինչպէս Նիցշէն է կոչում, ունի իր ետեւում ամբողջ 1910 տարւայ իշխանութիւն: Նա այդքան երկար ժամանակ կերակրել և դաստիարակել է մարդկութեան մի խոշոր մասին:

Քրիստոնէութիւնը դնում է մօրալի հիմքում կարեկցութիւնը, մերձաւորի սէրը: Եւ աւելի ոյժ ու կշիռ տալու մերձաւորի սիրոյն, թոյլերը դարձնում են այն մի գերագոյնի, մի ողորմած և զթառատ աստուծոյ պատւէր. և այդ պահին նրա համար է, որ խոնարհւեն ուժեղ պահին նրա հզնքերը և գէնքերը վար դնեն: Սա ստրուկների մօրալը լինելով հանդերձ միաժամանակ և՛ իջնող, ընկնող (sinken) կեանքի մօրալն է:

Նիցշէն դէմ է այդ մօրալին, մերձաւորի սիրոյն և կարեկցութեան: Կեանքը չի կարեկցում. նա դաժան և անողոր է: Քրիստոնորոշել է կուելու և ոչ կարեկցելու: Նիցշէնը իր էութեամբ ձգտում է վերացնել, ոչնչացնել կուելու ուրախութիւնը ու տենչը: Իսկ կուի տենչի վերացումով, բնականօրէն ոչնչանում է նաև ստեղծագործութեան մղումն:

և ունակութիւնը: «Ես ձեզ չեմ յորդորում սիրել մերձաւորին: Ես ձեզ աւելի խորհուրդ եմ տալիս փախչել մերձաւորներից և սիրել հեռաւորներին: Սէրը դէպի հեռաւորը և ապագան աւելի բարձր է, քան սէրը դէպի մերձաւորը»: Այսպէս էր խօսում Զարադուստրան «մերձաւորի սիրոյ մասին» (Al. sp. Zar):

Նիցշէն անխնայ է դէպի մերձաւորի սէրը այն ըմբռնողութեամբ, ինչ տեսնում ենք քրիստոնէութեան մէջ: Բայց նա ընդունում է մերձաւորի սէրը միայն հեռաւորի սիրոյն համար, իսկ սրան հասնելու համար մեծ ոյժ է հարկաւոր: Զպէտք է սիրել մերձաւորին՝ նրան սիրած լինելու համար, այլ պէտք է սիրել նրան՝ մի հեռաւոր նպատակի համար: Ահա այս դէպքումնա չի ժըլտում մերձաւորի սէրը:

Սա է իմ գերագոյն սէրը դէպի հեռաւորը՝ «մի խնայիր քո մերձաւորին, մարդը մի բան է, որին անհրաժեշտ է յաղթահարել»:

Մերձաւորը պէտք է արորւի, ոչնչանայ յօգուտ հեռաւորի, յօգուտ անհասանելի Հեռաւորի: Իսկ այդ Հեռաւորին մօտենալու համար, չենք ասում հասնելու, անհրաժեշտ է լինել հօր, հուժկու, անխնայ, անկարեկից և լաւ մարտիկ: Կեանքը սրանցն է: Սրանք են կեանքին բովանդակութիւն, երկրին արժէք և

իմաստ տալիս: Քրիստոնէութիւնը բացասում է այդ կեանքը: Նա դնում է «աշխարհատելութեան» սկզբունքը: Նա քարոզում է ատելութիւն դէպի այս կեանքը, այս երկրաւոր կեանքը: — Ոչ, կեանքը ինձ չի հիասթափեցրել, ասում է Նիցշէ: Տարեցտարի կեանքը դառնում է ինձ համար աւելի հարուստ, աւելի հետաքրքրական և խորը:

Քրիստոնէութիւնը «աշխարհատելութիւն» լարողելով, մարդկանց հայեացքը ուղղում է դէպի այլ տեղ, երկրից դուրս, ներկայ կեանքից դուրս, դէպի հանդերձեալ, անդերերկրային կեանքը, մի Ding an sich-ի աշխարհ, որի մասին միայն եկեղեցու հայերը անուրջային հեքիաթներ գիտեն: Քրիստոնէութիւնը բարոյում է նաև ատելութիւն դէպի մարմինը, մարմնի սպանումը: Նա քարոզում է ասկետիզմ: Այսպիսի պայմանների մէջ չի կարող կենդան ոյժ և ցանկութիւն փնալ աշխատելու, ստեղծագործելու:

Ահա դրա դէմ է կուռում Նիցշէն և դրանում նա տեսնում է decadence, անկում:

III

Նիցշէն դէմ է նաև Շօպենհաուերի և Բուդդայի էթիքական հասկացողութեան: Սը-

րանց և քրիստոնէութեան միջև կան շատ նշման գծեր, բոլորի համար ընդհանուր հիմունքներ: Շօպենհաուերին համակրում է այն չափով, ինչ չափով նա քարոզում է Wille zur Macht, իշխանութեան ծարաւ, տիրելու ոյժ: Ըստ Նիցշէի Շօպենհաուերը նոյն չափով հակակեանքական է, որչափով և քրիստոնէութիւնը: Նրանք, թէ մէկը և թէ միւսը, ժըխտում են կեանքը, այն կեանքը, որը աստուածացնում է Նիցշէին:

Շօպենհաուերը մահ է քարոզում. նրա կենսահայեցողութիւնը մահի փրկիսօփայութիւնն է: «Մահի քարոզիչներ». այսպէս է անւանում Զարադուստրան նման մարդկանց: Սրանք սարսափելի մարդիկ են: Սրանք այլ պարապմունք չունեն, քան ինքնասպանումը (Al. sp. Z): Կեանքը գլին չունի, նա մի խեղճութիւն է, մի թշառութիւն և անիմաստ դատարկութիւն. ունայն է նա և արժանի միայն կարեկցութեան: Իսկ կարեկցութիւնը, ինչպէս գիտենք, կազմում է հիմնադրը Շօպենհաուերի էթիքական կառուցւածքի:

Նիցշէին այդ կարեկցութեան ոխերիմ թըշնամին է: Զպէտք է կարեկցել: Կարեկցութիւնը ներկայանում է որպէս նեցուկ այն բանի, ինչ կեանքին ոչ միայն պէտքեական չէ, սեռ փաստակար է: Նա կեանքի է կանչում թո՛ւ և

րին և հիւանդներին, որոնք իրենց էութեամբ անկարող են արժէքներ ստեղծել և կեանքին տալիս են միայն թշառ, ցաւալի և խղճալի կերպարանք: Դեռ աւելին: Կարեկցութեան մօկերպարանք: «Ինամում» և կեանքում տեղ է տալիս իրէօտներին, ինվալիդներին, հաշմանդամներին և ժառանգական հիւանդներին: Դրանք կեանքին չեն պատկանում, դրանք գալիս են մեծ և աստուածային կեանքի վճիռ ծովը թունաւորելու, պղտորելու: «Մի խնայիր թոյլերին», այսպէս է նա պատգամում:

Այսպէս է պատգամում Նիցշէին, որովհետեւ կարեկցութիւնը վերամբարձ, աճող կեանքի ամենավտանգաւոր թշնամին է: Կարեկցութիւնը ամենազլխաւոր զէնքն է անկման: Կարեկցութեան ուղղակի հետեւութիւնն է— ոչընչութիւնը: Կարեկցութիւնը անմիջական խոչընդոտն է զարգացման օրէնքի: Նա ինքը մահն է: Շօպենհաուերը իրաւացի է, երբ ասում է, որ կարեկցութիւնը կեանքի բացասումն է: Կարեկցութիւնը մեղցնում է այն բոլոր բնազդները, որոնք ծառայում են կեանքի պահպանման և նրա արժէքի բարձրացման: Շօպենհաուերը կեանքի թշնամի է, ասում է Նիցշէ, և դրա համար էլ նրա կենսահայեցողութեան մէջ կարեկցութիւնը ստանում է անարբիւնութեան ընդմիջ, մինչդեռ Արիստոտէլը,

Աթէնքի այդ խոշոր դէմքը և մեծ իմաստունը տեսնում է կարեկցութեան մէջ հիւանդոտ և վտանգաւոր դրութիւն (Antich.):

Նիցշէի այդ հարազատ խօսքերը ճշտում են վերև արաջ բերած դրութիւնը, թէ Շօպենհաուերը մահի փիլիսոփան է: Եւ մենք դիտմամբ այդ մեծ, նրա տեսակէտը կարեկցութեան մասին բնորոշող կտորը առաջ բերինք «Antichrist»-ից:

Մի այլ տեղ Նիցշէն դառնացած և լի ցասումով բացականչում է.

Այս, որ աշխարհում աւելի մեծ յիմարութիւններ են կատարւում, քան կարեկցող մարդկանց աշխարհում:

Եւ ինչն է բերել աշխարհին աւելի տառապանք, քան կարեկցող մարդկանց յիմարութիւնը:

Վաղուց չէ, որ Դեյլ ինձ ասաց. «աստուածները ոչնչացան» իրենց խղճահարութեան պատճառով դէպի մարդիկ (Al. sp. Z. մօտոտ IV դրքի սկզբում):

Այսպէս անխնայ է Նիցշէն դէպի կարեկցութեան քարոզիչները, մահի երգիչները և փիլիսոփաները:

Ելակէտ ունենալով կեանքի առողջ բընազդը և սկզբունքը, նա պահանջում է կուռլ այն հիւանդոտ և ցաւազին դրութեան դէմ,

որը կայ և դիտւում է Շօպենհաուերի մօտ և, աւանդ. գրողների մեծամասնութեան մօտ, սկսած Պետերբուրգից մինչ Փարիզ, սկսած Տօլստոյից մինչև Վազներ: Ոչ, ոչինչ չկայ ժամանակակից անառողջ մթնոլորտի մէջ աւետամանակակից անառողջ մթնոլորտի մէջ աւելի վատ, աւելի հիւանդոտ, քան կարեկցութիւնը: Լինել այստեղ բժիշկ, լինել այստեղ անողորք և գործել անդամահատական դանակով — սրանում է կայանում մեր աշխատանքը, մեր սէրը դէպի մարդկութիւնը (Antich):

Այս է Նիցշէի միասիւն, նրա կեանքի դերագոյն խնդիրը՝ գեղեցիկ կերպով բանաձևած: Այս խօսքերը միաժամանակ պերճախօս և սքանչելի ապացոյց են այն բանի, որ Նիցշէն ոչ հակամօրալիստ է, ոչ նեղահայեաց է֊զօիստ, ոչ էլ հիւանդոտ:

IV

Նիցշէն ուսուցանում է սիրել կեանքը, սէր դէպի կեանքը: Բայց սիրել նրանում այն, ինչ հզօր է և մեծ: Եւ այդ ասել ոչ միայն խօսքով, այլ ցոյց տալ և գործով: Ոչ միայն չբաղակալ կեանքը, այլ և՛ սիրել, ազնւացնել և բարձրացնել այն:

Բայց այս սրբազան գործին ընդունակ են միայն հզօր և ուժեղ հոգիները, նկարագրի

րող, ամեն մեծութիւն փոքրացնող ոյժ են:
«Մարդիկ հաւասար չենք, յայտարարում է Ջարադուտրա-Նիցշէ, և նրանք չպէտքէ հաւասար լինեն: Ի՞նչ կլինէր իմ սէրը դէպի Գերմարդը, եթէ այլ կերպ ասէի:

Նիցշէն ընդհանրապէս ոչինչ ստեղծագործական չի տեսնում ամբոխի մէջ. նա չի նայում մասսայի վրա իբրև կուլտուրայի, առաջնադասութեան մղիչի, ազդակի վրա: Կուլտուր-տրեքները ներկայանում են միայն հըղօրները, մեծ հողինները և անհատականութիւնները: Իմ ինչ գործն է մինչև բազարի հրապարակը, մինչև ռամիկ ժողովուրդը, խառնիճաղանձ ամբոխի աղմուկը, և մինչև նրանց երկար ականջները:

«Դուք, մեծ հողիններ, սովորէք ինձնից մի բան—բազարում ոչ ոք չի հաւատում մեծ մարդկանց. և եթէ դուք այսպէս չէք ուզում խօսել, այն ժամանակ իմացէք, որ ամբոխը կրկնում է իրենը—«մենք բոլորս հաւասար ենք, «մարդը մարդ է, և ուրիշ ոչինչ»: Այսպէս էր խօսում Ջարադուտրան «մեծ մարդու» մասին (Al. sp. Z.):

Կեանքը վայելքի, ուրախութեան աղբիւր է, բայց ուր այդ ջրից խմում է նաև ամբոխը, այնտեղ բոլոր աղբիւրները թունաւորւում են: Ես սիրում եմ այն, ինչ մաքուր է:

Կեանքի համար կարևոր են և՛ թշնամութիւն, և՛ մահ: Վէճը հայրն է բոլոր իրերի, իսկ մահը անհրաժեշտ է թոյլերին: Բայց մի՞թէ կեանքին կարևոր է և՛ ամբոխը, մի՞թէ կեանքին կարևոր է և՛ թունաւորող աղբիւր (Al. sp. Z. «ամբոխի մասին»): Մասսան կարող է միայն երեք դէպքում ուշադրութեան արժանանալ. առաջին՝ անորոշ կօպիա մեծ մարդկանց՝ վատ թղթի վրա. երկրորդ, նրանց համար մրպէս խոչընդոտ և երրորդ, մեծերի ձեռքին որպէս զէնք: Միևս դէպքերում թող սատանան տանի նրան, և նրա ստատիստիկան:

Պէտք է հեռու մնալ այդ «շատ շատերից», մարդկանց այդ երամակներից, երկար ականջներին այդ բաղմութիւնից: Նրա միսսիան է՝ պղտորել այն, ինչ մաքուր է և յստակ, փոքրացնել մեծ և վեհ է, և իջեցնել ամեն ինչ իր երկար ականջներին մատչելի աստիճանին: Բայց ուր է փրկութիւն, մեծութիւն և յստակութիւն պահպանելու միջոցը:

Ահա այստեղ, բարձրում, հոսում է ինձ համար ուրախութեան անսպառ աղբիւրը: Այստեղ, բարձրում, կեանք կայ, մի կեանք, որ ամբոխի ճաշակովը չէ: Բարեկամներ, սա մեր թէ բարձրութիւնն է և թէ հայրենիքը: Բարձր և անհասանելի բոլոր անմաքուրների համար: Հօր քամիների հետ ենք մենք ապրում նը-

րանց վրա. մենք—հարևանները արժիւնների, հարևանները ձեան և հարևանները արևի: Այսպէս են ապրում հօր հոգիները, (ibid): Սարսափելին բարձրութիւնը չէ, այլ թեք հարթութիւնը: Թեք հարթութիւնը, երբ հայեացքը վար է ընկնում, իսկ ձեռքերը դէպի վեր բարձրանում: Թրթռում է սիրտը երկհակ ցանկութիւնից:

Դուք նայում էք վեր, երբ աշխատում էք բարձրանալ. իսկ ես նայում եմ ցած, որովհետեւ ես արդէն բարձրացած եմ:

Ես բարձրումս եմ:

Ո՞վ կարող է ձեզնից միաժամանակ ծիծաղել և բարձրանալ (Al. sp. Z. մօտոս III մասի):

Այդտեղ է ահա հրաւիրում Նիցշէն մարդկութեանը: Դէպի վեր: Դա հայրենիքն է հօրների, մեծ և մաքուր հոգիների:

Այժմ լեռը ծնում է ապագայ մարդկութիւնը...

V

Այժմ մի այլ պրօբլէմ, մի այլ ժամանակակից հասկացողութիւն: Դա կանանց ազատագրման հարցն է, ֆեմինիզմը: Սա մի խնդիր

դիր է, որ անմիջապէս կապւած է սօցիալիստական շարժման հետ:

Նիցշէի դիրքը ֆեմինիզմի հանդէպ աւելի քան պարզ է: Չկայ կանանց ազատագրութիւն, էմանսիպացիա:

Կանանց հարց: Դա անհեթեթութիւն է, դա հիւանդ մտքերի ծնունդ է: Չկայ ազատութիւն, և չի էլ կարող լինել: Կինը չի կարող հաւասարել բնութիւնից ուժեղ և հօր, առնական յատկութիւններով օժտւած տղամարդուն:

Այս է թեւադրում Նիցշէականութիւնը Նիցշէի կենսահայեցողութիւնը: Կինը ստեղծագործող ոյժ չէ: Ֆեմինիզմը դեկադանսի, անկման մի. երեոյթ է: Կանանց ազատագրումը, որը երազում են հաստագլուխները, բնութեան կամեցածը չէ, և չի կարող իրականանալ: Բնութիւնը ստեղծել է տղամարդուն և կնոջը անհաւասար և այդպէս էլ կմնան, և պէտք է մնան:

Կինը պատկանում է ստրուկներին, «շատ շատերի» քանակին. հա թոյլերից է, և թոյլ էլ պէտք է մնայ:

Տղամարդուն տրւած է ինստինկտ իշխելու, տիրելու: Սա նրա բնական և սրբազան իրաւունքն է: Կինը հպատակ և հնազանդ է. և

այդպէս էլ պէտք է լինի: Կնոջ առաքելութիւնը հնազանդութեան մէջ է:

Հետեւեալ արտայայտութիւնները խիստ ցայտուն կերպով բնորոշում են նրա կարծիքը կնոջ և տղամարդու մասին: Տղամարդու երջանկութիւնը կարելի է բնորոշել այս երկու խօսքով—«Ես կամենում եմ», իսկ կնոջ երջանկութիւնը—«Նա կամենում է», այսինքն տղամարդն է կամենում, ոչ ինքը:

Այսպիսին է կնոջ և տղամարդու յարաբերութիւնը: Կինը առհասարակ պասսիւ է, ոչ ներգործող և ստեղծագործող. նա միջոց է, ոչ նպատակ: Հետեւապէս ֆեմինիզմը տափակ ուղեղների պտուղ է. ֆեմինիստները առհասարակ տափակ ուղեղներ են:

Կինը մակերևոյթային է. նա ուզում է իր կլոր դատարկութիւնը պարտկել տղամարդու հոգու խորութեան մէջ:

Ես ուզում եմ տեսնել տղամարդուն և կնոջը, առաջինին՝ ընդունակ կուելու, իսկ երկրորդին՝ ընդունակ ծննդաբերութեան:

Նիցշէի այս խօսքերը յիշեցրին մեզ այն խօսակցութիւնը, որը տեղի է ունենում Նապօլէօնի և տ. Ստալի միջև: Մի խնճոյքի ժամանակ տիկինը հարցնում է. «Ձերդ մեծութիւն, որ տիկնոջն էք ամենից շատ յարգում»: «Իմ տիկնոջը», լինում է պատասխանը: «Այդ

հասկանալի է, բայց որպիսի կնոջը»: — «Այն կնոջը, որը ամենից շատ երեխաներ է ծնում»:

Բայց յամենայն դէպս Նիցշէն անհամեմատ աւելի բարձր կարծիք է ունեցել կնոջ մասին, քան իր ուսուցիչը, Շօպենհաուերը: Թէև երկուսն էլ կնոջ դերը տեսնում են ծննդաբերութեան մէջ: Կինը չպէտք է հասարակական-քաղաքական ասպարէզում դեր խաղայ. այդ նրան չէ պատկանում:

Այս այսպէս լինելով հանդերձ, Նիցշէն տալիս է այդ թոյլ արաբածին մի շատ բարձր, սրբազան կոչում: Կնոջ տեսչանքը պէտք է լինի ծնել «գերմարդ»: Թող ասողների շողերը պլպլան ձեր սիրոյ մէջ, թող ձեր յոյսը լինի—«օ, եթէ ծնէի Գերմարդը»: Ծնել գերմարդ թոյլերին յաղթանակելու թող արիութիւն լինի ձեր սիրոյ մէջ. եթէ տղամարդն էլ չսիրէ, կամ քիչ սիրէ, կինը չպէտք է ուշադրութիւն դարձնի. նա պարտաւան է իր ամբողջ էութեամբ սիրել. սիրելու մէջ միշտ էլ եղէք առաջինը:

* * *

Ահա Նիցշէի անվերապահ վերադնահատումը, նրա սուր բննադական խօսքը միջնադարի և սօցիալ-էթիքական հասկացողութիւնների և սօցիալ-

բաղաբական ըմբռնողութիւններէ: Տիրապետող էին այդ հասկացողութիւնները, բայց Նիցշէն, այդ խիզախ և անվախ հոգին, ասում է իր խօսքը ազատօրէն, անկաշկանդ: Այդ բոլոր հասկացողութիւնները կրում են իրենց մէջ գեկադանսի ցայտուն և շեշտած բնոյթը:

Պէտք է ազատել մարդկութիւնը այդ կորստաբեր և վտանգաւոր անկումից: Եւ նա գալիս է նոր միասիայով:

Բացասելով մինչայժմեան բազմագունի «դու պարտաւոր ես»-ները, նա գալիս է իր խօսքը ասելու, իր պատգամը տալու համայն մարդկութեան:

Այդ պատգամը գալիս է բարձրից. նա պարփակում է իր մէջ այն ամենը, ինչ մաքուր է և ազնիւ, ինչ հզօր է և մեծ: Ամենամաքուր մարդիկ պէտք է լինեն երկրի տէրերը, անճանաչելի, հուժկու, կէս գիշերային հոգիներ, որոնք աւելի պարզ և խորունկ են, քան բոլոր ցերեկները:

Նիցշէն քարոզում է Գերմարդկայնութիւն: Նիցշէն մարդարէանում է նոր կեանք, նոր դրութիւն և մօրալ:

Սա Գերմարդու մօրալն է, նրա աշխարհը:

Այստեղ փիլիսոփա-Նիցշէն դառնում է մարդարէ—Նիցշէ:

ԳԵՐՄԱՆԴԸ ԵՒ ՆՐԱ ԹԷՕՐԻԱՆ.

Der Übermensch ist der Sinn der Erde.

Գերմարդն է երկրի իմաստը:

I

Գերմարդու թէօրէան կարելի է համարել Նիցշէի փիլիսոփայութեան դրական մասը:

Մինչև այժմ նա կատարում էր մի ըննադատական, նեղատիվ աշխատանք: Նա վերագնահատում և վերլուծութեան էր ենթարկում եղած և ընդունւած հասկացողութիւնները, արժէքները և իդէալները:

Այժմ նա ուզում է իր գերագոյնը, իր իդէալը տալ: Այդ գերագոյնի կրօնն է Գերմարդը: Նա ինքը գերագոյնն է:

Գերմարդն է երկրի իմաստը, նա է կեանքի գերագոյն նպատակը:

Կարճ և վճռականօրէն յայտարարում է Նիցշէն: Եւ նա տալիս է ամբողջ մի տեսու-

ների բացակայութիւնը շատ էր զգալի այդ միջոցին՝ ցնցող մղուսներ և հարւածներ տալու, մտրակելու, բարձրութիւնից շանթահարելու տափարակներում արածող հօտին:

Բայց, աւանդ, այդպիսի բարձր մարդկանց թիւը եղել է անցեալում շատ փոքր, իսկ այժմ... էլ աւելի վատթար: Անցեալի այդ սակաւթիւ և եզակի դէմքերը ներկայացնում են պատմակոնսրէն եղած Գերմարդու տիպը: Դրանք պատմական Գերմարդու (Վահինգեր) ներկայացուցիչներն են:

Բայց Նիցշէն չի բաւականանում միայն «պատմական Գերմարդու» նկարագիրը տալով, նրան ասուածացնելով: Դա շատ և շատ բիշ կլինէր Նիցշէի համար, որը նոր կեանք է մարդարէանում, մարդկութիւնը նոր ձևով ուզում է դաստիարակել և նոր աշխարհ առաջ բերել: Նա մարդարէանում է նոր կեանք հէնց այս երկրի վրա, ոչ անգրեթէրեան վայրում, նոր կեանք՝ նոր բնակիչներով, հօր, վսեմ, յատակ և խիզախ հոգիներ, որոնք կուռն են ժպիտը դէմքերին, և յաղթանակն է նրանց գերազոյն ուրախութիւնը:

Սա իդէալական գերմարդու աշխարհն է:

Այստեղ Նիցշէն սոսկական փիլիսոփա չէ, այլ միաժամանակ և՛ մարդարէ է, և՛ միսսիօնէր...

II

Դուք նայում էք վեր, երբ ձեզ տուած էր բարձրութիւնները ելնելու իսկ ես նայում եմ ցած, որովհետեւ ես արդէն բարձրացած եմ: Ո՛վ կարող է ձեզնից միաժամանակ ծիծաղել և բարձրանալ...
Ջարադուստրա.

Այդ գերմարդն է, սինթէթիկ մարդը. (Ռիլ) նա կարող է միաժամանակ ծիծաղել և բարձրանալ...

Հեռուում, շատ հեռուում փայլում է գերմարդու դէմքը: Բայց դա մարդկութեան ետեւում չէ, այլ առաջևումը. դա պատմական գերմարդու պատկերը չէ, այլ իդէալական գերմարդու պատկերը:

Իդէալական Գերմարդ: Սա Նիցշէի էութեան, նրա իդէալների և մտորումների մարմնացումը, նրա մտքի ամենաբարձր թռիչքնների, հոգու ամենազօրեղ ստեղծագործական ոյժի և անօրինակ ֆանտազիայի գեղեցիկ կերտածքն է:

Ջարադուստրան, այդ սիմբոլիստական դէմքն է իդէալական Գերմարդը: Նիցշէն ամեն ինչ զրել է նրա մէջ: Գեղեցիկ և վարպետ, վրձինով նկարւած մի աննման պատկեր է այն.

Զարադուստրան ինքը Նիցշէն է: Ռիլը և Նիցշէի քոյրը միանգամայն իրաւացի են, երբ ասալինը նկատում է. «Զարադուստրան կրողն է Նիցշէի ամբողջ կենսահայեցողութեան», իսկ երկրորդը—«Զարադուստրան իմեղբոր ներքին կեանքի պատմութիւնն է, նրա իղէալների, նրա սքանչացումների, դառն հիասթափումների և տանջանքների պատմութիւնը. և այդ բոլորի վրա բարձրանում է նրա գերազոյն յոյսերի, նրա ամենահեռուոր նպատակի պատկերը»:

Բայց Նիցշէն չի երազում մի քանի գերմարդկային անհատներ. ոչ, այդքանը անցեալ կեանքն ևս ունեցել է, պատմականօրէն տրւած է եղել: Նիցշէն ուզում է ստեղծել, դաստիարակել գերմարդու ամբողջ մի ցեղ, նա ուզում է առաջ բերել գերմարդու ամբողջ մի աշխարհ: Նիցշէն չի դնում անհատների հարց այլ ընդհանուրի:

Նիցշէի երազածը հանճարների, կիսասոււածների մի աշխարհ է: Աստուած մեռած է. այս է ասում ժամանակակից դրական գիտութիւնը: Գերմարդն է այժմ պաշտելի Աստուածը՝ ուրիշ Աստուած չկայ:

Այսպէս աստուածային կերպարանք ունի Գերմարդը, նրան մարմնացնող Զարադուստրան:

Զարադուստրայի պատկերը միշտ էլ կանչում է եղել Նիցշէի մտքի և հոգու առաջ, ինչպէս քոյրը ևս վկայում է: Դեռ մանկութիւնից զբաղեցրել է Նիցշէին: Նա մինչև իսկ մանուկ հասակում տեսել է Զարադուստրային երազում:

Զարադուստրան վերամբարձ ձգտումի, կեանքի իղէալականացումի և ստեղծագործութեան սիմբոլն է: Գերմարդիկ ստեղծագործող բնութիւններ են: Ստեղծագործութիւնը գերմարդու էութիւնն է: Վայելքը գերմարդու համար գերագոյնը չէ, մի բան, որ ստօիկները դարձրել էին կեանքի, գոյութեան հիմքն ու խորհուրդը: Զարադուստրան սիրում է կեանքը, բայց ոչ լոկ իր համար, իր անհատական վայելքի և բաւականութեան համար: Ոչ, դա միայն մի միջոց է, լաւագոյն և վսեմագոյն միջոցը, հեռուոր իղէալի համար: Իսկ այդ իղէալը, մարդկային երջանկութիւնը առհասարակ, կայանում է յաւիտենական ներգործումի, իշխելու և ստեղծագործելու մէջ: Ակտիվ գործ, կամքի ներագոյն գործունէութիւն: Դուք պէտք է սովորէք ստեղծագործել, ստեղծագործութեան և ներգործութեան պէտք է վստժէք: Այս է Զարադուստրայի աստուածային պատկերանքը:

Եւ այդ ստեղծագործական աշխատանքն է որ տալիս է մարդու կեանքին ընդհանրա-

պէս խորհուրդ: Մարդը, առանց այդ ակտիվ գործի և ստեղծագործութեան, անիմաստ է, անամէջ մեծութիւն: Եւ հէնց ստեղծագործական աշխատանքի մէջ է կայանում մարդկային փայփայած, երազած երջանկութիւնը, որքան էլ այդ աշխատանքը կապւած լինի տառապանքի, երկունքի, ցաւի և վշտի հետ:

Յիրաւի, Զարադուստրան բախտաւորութիւն չէ որոնում: Նա գործ է փնտրում, գործ՝ ստեղծագործելու համար: Դրանումն է նրա էութիւնը, նրա վայելքը: Զարադուստրան նպատակ ունի մարդկութիւնը դաստիարակել, կեանքը կերպարանափոխել: Նրան գործ է պէտք, ակտիվ գործ: Եւ այդ գործի մէջ, այդ ստեղծագործական աշխատանքի մէջ է մարդը գիմում ինքնակատարելագործման: Դրա համար կարևոր է նկարագիր, կամքի ոյժ, գործելու տենչ:

Ուրեմն կեանքի սկզբունքը և ակտիվ գործունէութիւնն է Նիցշէի ելակէտը: Եւ հէնց այս տեսակէտից նա միանգամայն դէմ է կրթւած ֆիլիստերին: Սա հակադիր տիպն է ստեղծագործողի, գեղարեւոտագէտի և իսկական կուլտուրական մարդու: Գեղարեւոտը ֆիլիստերի համար մի վայելք է, մի սոսկական բաւականութիւն: Նա լսում է մուզիկան այնպէս, ինչպէս ծխում է մի լաւ սիգար ձոխ, հաւնման

բով լի ճաշից յետոյ, որը շատ լաւ է ազդում նրա նեարդերի վրա: Գեղարեւոտը նրա համար ներքին ապրո մ չէ: Ամեն տեղ նրա դեկավար տեսակէտն է գործնական կողմը, շահը: Այդպէս է նա վերաբերում նաև դէպի ամեն մի գիտութիւն, ինչպէս և դէպի փիլիսոփայութիւնը: Շրջապատող իրերի և երևոյթների հետ հաշտւելու համար է, որ ֆիլիստերը ձգտում է ծանօթանալ գիտութեան, ինչպէս և փիլիսոփայութեան հետ:

Այդպիսին չէ Նիցշէի վերաբերմունքը: Եւ ինքը գիտութիւնը, նկատում է Նիցշէ, թող որ նա ուրիշների համար լինի ինչ որ ուրիշ բան, հանգստի համար անկողին կամ թարմանալու համար միջոց, — բայց նա ինձ համար մի աշխարհ է, աշխարհ վտանգների և յաղթանակների:

Ֆիլիստերը ստեղծագործող ոյժ չէ և ոչ էլ ապագայի մասին մտածող: Դրա համար էլ սա հակապատկերն է գերմարդու: Ստեղծագործութիւնն է կազմում մարդու իմաստը, նրա էութեան հիմքը: Եւ երբ մարդ հասնում է իր հոգու այդ խորունկ գիտակցութեան, նա այրւում է աստուածային կրակով:

Սէր դէպի այդ ստեղծագործողները: Նրանք հմայիչ և համակող են իրենց էութեամբ, գերող և վեհ՝ իրենց միասխայով:

✓ Նրանք միայն չեն իմացաբանում, իմացութիւն և ճանաչողութիւն ձեռք բերում՝ հրեոյթներէ և իրերէ՝ մասին: Նրանք կոչումն ունեն էլ աւելին անելու: Նրանք ուզում են հրամայել. նրանք ձգտում են բանալ մարդկային կեանքի էութիւնը, նրանք ուզում են, վերջապէս, ազդել, ներգործել և դաստաբակել:

Նրանք ժողովուրդների մեծ դաստիարակներն են: Զարադուստրան մարդկութեան մեծ դաստիարակն է:

III

Ահա գերմարդկութիւնը, նրա էութիւնը և իմաստը: Սա է, ըստ Նիցշէի, վախճանական նպատակը, որը հեռում, շատ հեռում պէտք է միշտ էլ շողշողայ:

Բայց ի՞նչ է մարդը, ժամանակակից մարդը: Ինչո՞ւն է կայանում նրա արժէքը, նրա կեանքի խորհուրդը գերմարդու նկատմամբ:

Նիցշէի կարծիքը այդ մասին, կարծում ենք, արդէն որոշ չափով պարզ է մինչայժմեան վերլուծումից:

Մարդը նախ և առաջ նպատակ չէ. մարդն etwas, das überwunden werden soll, մի բան, որ պէտք է յաղթահարւի:

Մարդը—հաստ պարան է, ձգւած անա-

սունի և գերմարդու միջև: Նա մի անցք է, վտանգաւոր անցք, երկիւղալի ճանապարհ... Նա մի կամուրջ է անդունդի վրա, սարսափելի նայւածք...

Մարդը մեծ է հէնց նրա համար, որ նա կամուրջ է, ոչ թէ նպատակ: Մարդուն կարելի է սիրել հէնց նրա համար, որ նա անցք է և ոչնչացում, մահ:

Սիրում եմ նրան, ով զոհաբերում է իրեն երկրին այն նպատակով, որպէս զի երբեիցէ երկիրը պատկանէր գերմարդուն: Սիրում եմ նրան, ով տուն է շինում գերմարդու համար: Սիրում եմ նրան, ով ոչինչ չի պահում իրեն, այլ նւիրաբերում է:

Նայեցէք, ես նախագուշակն եմ շանթի: Այդ շանթը կոչւում է Գերմարդ (Al sp. Z «նախաբան»):

Սարսափելի է մարդու գոյութիւնը և զուրկ որևէ իմաստից: Ես ուզում եմ սովորեցնել նրա գոյութեան իմաստը: Այդ իմաստն է գերմարդը, մութ թուխալի շանթը: Վերջալոյսի և արշալոյսի միջում ես գտայ նոր ճշմարտութիւնը: Ես դիմում եմ իմ նպատակին, և գնում եմ իմ ճանապարհով: Եւ ես թռչում եմ մարդկանց վրայով: Նրանց ոչնչացումն է լինելու իմ ճամբան (ibid):

Մարդը մի միջոց է, մի անցք, մի պա-

րան, որը տանում է դէպի գերմարդը: Նրա ոչնչացումով և յաղթահարումով է հարթւում դէպի հեռուն շառագունող գերմարդը տանող ուղին:

Այսպէս էր խօսում Ջարադուստրան գերմարդու մասին և պատգամներ կարգում:

Նիցշէն իր ամբողջ կեանքում հրգեց գերմարդը: Նա երգեց «երգերի երգը» Ջարադուստրայի մասին:

Բայց ի՞նչ է մարդը գերմարդու համեմատութեամբ: Նիցշէն պատասխանում է այս հարցումին հետեւեալ անալօգիայով:

Ի՞նչ է կապիկը մարդու համեմատութեամբ—ծաղր ու ծանակի առարկայ, մի ամօթ, խայտառակութիւն:

Նոյնն է և մարդը գերմարդու համեմատութեամբ—ծաղրի առարկայ:

Այո, մարդը—կեղտոտ հեղեղատն է դա: Պէտք է լինել ծով, որպէս զի ընդունել իր մէջ աղտոտ հեղեղատը և մնալ մաքուր:

Նայեցէք, ես հաղորդում եմ ձեզ գերմարդու մասին. նա այդ ծովն է:

Այսպիսի պատկերաւոր կերպով է ներկայացնում Նիցշէն մարդու և գերմարդու յարաբերութիւնը:

Իր գերմարդու տիրապետութեան համար անհրաժեշտ է մարդու ոչնչացումը: Մարդու վրայով է նրա ճամբան դէպի գերմարդը: Եւ

նա պէտք է ոչնչանայ գերմարդու սիրոյն: Ոչ ոք չպէտք է այդ պրօցեսի դէմն առնի: Դա նաեւ ընութեան կամեցածն է: Մարդը իր էութեամբ անցանելի է: Պէտք է ոյժ տալ զրան, ինչ դնով էլ լինի: Կուրի, և եթէ պարտեւս, այդ ոչինչ, նշանակում է, դու յաղթելու չէիր: Մի խնայիր մերձաւորիդ, ճանապարհ հարթիր գերմարդու համար: Աւելի լաւ է և գերադասելի մեռնել որպէս մի սէզ և յաղթ տեսակ, եթէ այլևս հնարաւոր չէ, որպէս մի սէզ և յաղթ տեսակ ապ-✓
րել:

«Միւրիւր մերձաւորիդ». սա էգօրիմ է: «Միւրիւր հեռաւորին», հակադրում է զրան իր պատւիրանը Նիցշէն: Չպէտք է միայն բօպէի շահերին ծառայել, անհրաժեշտ է յաւիտենական նպատակ ունենալ:

Սրանով արդէն հերքւում է այն թիւր կարծիքը Նիցշէի մասին, թէ նա նեղ էգօրիստ է, և ծառայում է իր ետին: Հէնց զրանով վիհ է բացուում Նիցշէի և Շտրինբերի միջև. թէև ներանք ունեն շատ նման գծեր և գրութիւններ: Ջարադուստրան էգօրիստ չէ. նա շատ բան է գոհարելում: Նա անգամ ուզում է «անհատը գոհել ապագայի համար» *) (Կօզան):

«Մերձաւորի սէրը» էգօրիմ է. ևս գերա-

*) Очерки по ист. зап.-европ. литературы, т. II.

դասում եմ փախուստը մերձաւորներից և սէրը
դէպի հեռաւորը, ասում է Զարադուստրա:

Այսպէս, ուրեմն, Նիցշէն ելնում է ներկայ
մարդկանցից և դիմում դէպի ապագայի մարդ-
կանց:

Խիստ բնորոշ և ուշագրաւ է այն տեղե-
կութիւնը, ինչպէս ոմանք հաղորդում են, որ-
պէս թէ Նիցշէն նպատակ ունէր մի գաղութ
հիմնել և դաստիարակել, առաջ բերել գեր-
մարդկային հասարակութիւն: Եւ ինքն, Նից-
շէն էլ լինելու էր, անտարակոյս, այդ գերմարդ-
կային հասարակութեան ղեկավար-հրամանա-
տարը: Նա դաստիարակելու, զարգացնելու էր
նրանց մէջ այն, ինչ գերմարդկային է, բայց
երբէք այն, ինչ յատուկ է «նախիրին»: Նա ու-
զում էր այնտեղ իրականացնել իր իդէալը,
աւելի ճիշտ, տալ իր իդէալի պատկերը, քանի
որ նրա իդէալը անիրագործելի է:

✓ Բայց լաւ է, որ չի ձեռնարկել այդ գոր-
ծը: Անտարակոյս է, որ Նիցշէն ևս այն հիաս-
թափումները և կեանքի դառն դասերը կապրէր
ու այն սպանիչ հարւածները կստանար, ինչ
ստացաւ մի Ֆուրբէ, մի Օվէն, երբ ուզում էին
կոմմունիստական հասարակութիւններ հիմնել,
✓ կոմմունիստական հիմունքների վրա դրած վա-
ղութներ հաստատել:

ՅԱԽԻՏԵՆԱԿԱՆ ԴԱՐՁԸ

Գերմարդու թէօրիայի հետ սերտօրէն
կապւած և նրա շրջուցիչ մասն է կազմում յա-
ւիտենական դարձի, յաւիտենական վերապ-
րումի իդէալը:

Նիցշէն դրեց գերմարդն որպէս պօստու-
լատ, որպէս իդէալ ապագայ մարդկութեան
համար: Հասանելի՞ և իրագործելի՞ է այդ:
Մարգարէին և մեծ դաստիարակին չէ զբա-
ղեցնում այդ հարցը: Նա գնում է իր իդէալը
և մարդկութիւնը պէտք է ձգտի իրականա-
ցնել այն:

Գերմարդը մի խիստ գրաւիչ, հմայող և
և վսեմ, բայց միշտ, յաւիտենապէս յետ-յետ
փախչող, խուսափող, պատկեր է:

Այսպէս է գերմարդու իդէան ըստ Նիցշէի:
Գերմարդը կանգնած նպատակ չէ. նա
յաւիտենական բարձրացման իդէան է: Եւ այդ
իդէային հետեւելով, իւրաքանչիւր մարդ իրեն
բարձրացնում է, ճիշտ նկատում է Լուսնաչար-
սկիյ. և որպէս թէ այդ ակտիվ պրօգրեսի

✓ սկզբունքն է դրած նաև մարքսիզմի էթիքի հիմքում *):

Բայց անցնենք. մենք չենք ուզում այլ տեղ Նիցշեի բնագաղափարները դրադել, այլ կտանք մի այլ գրեթե:

Գերմարդը անհասանելին է: Նա անհասանելի է, բայց միշտ էլ հեռում, ձեր աչքի առաջ կանգնած, շողողում է, և մարդկությունը յաւէտ իրեն ձգում: Եւ լաւ է, որ այդպէս է: Այդ յաւիտենական կեանքն է ինքնին, իրեն յաւիտենապէս վերապրումը: Այնպէս ապրիր, ու դու ստիպւած լինես կրկին ապրել: Այս է կեանքի խնդիրը: Այնպէս ապրել, որ կամենաք մի անգամ ևս, ու յաւիտենականութեան մէջ, ապրել: Սա է կեանքի ամենագրաւիչ և յաւերժական կողմը: Ամեն մէկի ապրելաւերջը և մտածելակերպը դէպի այդ պէտք է մղւած լինի: Եւ ով այդ մասին չի մտածում և այդ տեսակէտից չի նայում կեանքի վրա, նա ունի մի անցաւոր, մի վաղանցուկ կեանք իր գիտակցութեան մէջ: Իսկ այդ գիտակցութիւնն արդէն ինքնին սարսափելի է: Մահը

*) Очерки философии «коллективизма», «Мещанство и индивидуализм» — էր. 239. «Եւ ի՞նչ Նիցշէն կարողանար գէն գցել իր նախապաշարումները, և եթէ նա էլ ընդգրկէր արևելահի գիտութիւն ժամանակակից հասարակութեան մասին, ինչպէս Մարքսը, նա ևս անխուսափելիօրէն կհասնէր սօցիալիզմին», ասում է նա:

մի բան է, որի մասին մարդ ամենից քիչ պէտք է մտածէ, ասում է Սպինոզա:

Այդ յաւիտենական վերապրումի ու դարձի իդէան է կազմում Նիցշէի գլուխ գործոցի, «Այսպէս էր խօսում Զարադուստրան»-ի կենտրոնական միտքը, ինչպէս ինքն ևս յիշատակում է իր ինքնակենսագրութեան մէջ: Սա կրկնումի գերագոյն ֆորմուլան է, ձևակերպումը: Եւ այս գերագոյն ֆորմուլայի յանկարծակի ծագումը, փայլատակումը տեղի է ունենում Նիցշէի մէջ դեռ 1888 թիւն:

Անվերջանալի է ժամանակը: Եւ այդ յաւիտենապէս անվերջանալի ժամանակի և բոլոր իրերի մշտնջենական շրջադայութեան հետ միասին կատարւում է նաև մեր կեանքի դարձը, կրկնումը: Մարդկային կեանքի յաւիտենականութիւնն է դա: Սա միաժամանակ Նիցշէի հաւատքն է, անմահութեան հաւատքը: Իսկ այդ յաւիտենական վերադարձը մի կամուրջ է դէպի գերմարդը: Առանց այդ իդէայի անկարելի է զոհաբերել ազատօրէն և իրականացնել գերմարդու տիրապետութիւնը:

Չձգտել դէպի առաջ, դէպի վեր և կատարելագործման. չմտածել երբէք մահան մասին: Եւ միշտ վեր ձգտելով և ինքնակատարելագործւելով, պէտք է հեծն գիմել և մօտենալ, փարւել նրան, հոգ չէ, թէ չենք հաս-

նի, հող չէ, թէ նա միշտ էլ հեռուն է և միշտ
էլ խուսափում է: Բայց նա տալիս է զարգա-
ցում, կատարելագործում, ազնւացում:

Այս է եղել Նիցշէի, այդ մեծ մօրալիստի,
այդ փիլիսօփա-մարգարէի բովանդակ կեանքի
իմաստը, նրա էութեան խորհուրդը: Եւ սրա
իրականացմանը նա զոհաբերեց այն, ինչ մեծ
էր իր մէջ, ինչ արժէքաւոր էր—իր ամբողջ
կեանքը:

Այդ է թողնում նա ապագայ մարդկու-
թան համար, որպէս կտակ:

Գերմարդն է երկրի իմաստը:

ԾԱԽԻՈՒՄ ԵՆ ՆՈՅՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻ

1. Պատմափ, լիտփայութիւն 30
2. «Միտք», դիտական-փիլիսոփայական ժողովածու . 1 p. 50
3. Աւերդատական (1903) ուսումնասիրութիւն
(արտակերպարդ) 1 p. 50

ԳԻՆՆ Է 20 ԿՈՊ.

Հեղինակի հասցէն՝ Эривань, Аюмянская
Семинарія, учителю Е. Франгяну.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0139730

